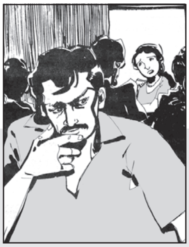

పనిపిల్ల

తుమ్మేటి రఘోత్తమరెడ్డి

అప్పటికి సాయంత్రం నాలుగున్నర గంటల సమయం. ఎండ మధ్యాహ్నం చిటపటలాడించి సాయంత్రానికి చల్లబడే కాలం. చాయ్‌లు తాగి వాళ్లు ముగ్గురు బంగ్లా లోపలి నుండి వచ్చి ముందు వీధిలో నిలబడ్డారు.

బంగ్లాకు ఎడమవైపు సందులో వడ్ల గిర్ని చప్పుడు. 'పటపట'మని తిరిగే గిర్ని బెల్టుల అలజడి. వడ్ల గిర్ని, పిండి గిర్ని వాటికితోడు పల్లి గింజల నుంచి నూనె తీసే చిన్న నూనె గిర్ని- అన్ని యంత్రాలు ఏక కాలంలో తిరుగుతూ వింత సందడి వీధివీధంతా విన్పిస్తోంది. అక్కడికి వడ్లు, జొన్నలు, మిరపకాయలు, పల్లీ గింజలు తీసుకొని సాయంత్రం వేళ చాలామంది రైతు స్త్రీలు వచ్చి చేరుతున్నారు. వాళ్లల్లో వాళ్లకు ముందు, వెనకా రావడాల గురించి పోవడాల గురించి తగాదాలు. అందులో ఓ బొంగురు గొంతు స్త్రీ బియ్యం సరిగా రాలేదని అరుస్తోంది. పిండి మెత్తగా లేదని మరో స్త్రీ ఫిర్యాదు చేస్తోంది. మిరపకాయలు ఘాటుకు తుమ్ములు, దగ్గులు- ఇలాంటి కయ్యర గియ్యర గందరగోళానికి తోడు ఎండాకాలపు సాయంత్రం మిరపకాయల గిర్ని అందర్నీ అతలాకుతలం చేస్తోంది. ముక్కులు చీదేవాళ్లు- అంతూపొంతూ లేకుండా వదరేవాళ్లు వదురుతున్నారు.

"ఒరేయ్ శివయ్యా!" గిర్ని షెడ్డువేపు గట్టిగా కేకేసింది యశోదమ్మ. శివయ్యతో పనివున్నట్టుగాకాక అలవోకగా వుందా కేక. గిర్ని షెడ్డును చేరనేలేదు.

బంగ్లా ముందు ప్రహారిగోడ కానుకొని వున్న అరుగుమీద కూర్చున్న తమ్ముడు కృష్ణారెడ్డి- ఈ గడబిడలో కలువకుండ అతని పక్కనే నిలబడిన తమ్ముడి దోస్తు మహేంద్ర దగ్గరికి రెండడుగులేసి నిట్టూర్చి, "పోరి తిండిలేక ఎంటుకపోయింది. మనింటికి తీసుకపోయి ఇంత బట్ట పొట్ట పెడితే ప్రాణం బట్టి బాగానే వుంటది. దిక్కులేని పోరి! అక్కడ మన దగ్గెర వుండకపోవుడనే సమస్యేరాదు. దానికిక్కడ తల్లితండ్రి ఎవలు లేరు. ఇంతకాలం దానమ్మమ్మ తాత చూసుకున్నారు. ఆ ముసల్ది కూడా ఈ కరువుకు తిండిలేక ఎండుకపోయి ఎండుకపోయి ఈ మధ్యనే సచ్చిపోయింది. ఇగ ముసలోడు, ఈ పోరి మిగిలింద్రు- వాడిప్పుడో అప్పుడో అంటవున్నడు. ఆ మధ్యన ఆ ముసలోడు గెంటుకుంట గెంటుకుంటచ్చి, 'అవ్వా మీ యింట్లనన్న పనికి వుంచుకోండ్రి. అట్టనన్న పోరి బతుకుత,"దని కాళ్లు కడుపులు మొక్కిండు. ఉన్నోళ్లకే పనిలేదు నేనేం చేసుకోనని మర్రగొట్టిన."

యశోదమ్మ ఒకమారు నెత్తిమీద పిండిని కొంగుతో దులుపుకొని రొండికున్న డబ్బు సంచిని సర్దుకొని తిరిగి పనిలోకి పోవడానికి సిద్ధపడ్డట్టుగా కన్పించింది.

పిడికిడు తాళం చేతులు గల వెండి తాళం చెవులగుత్తిని డొడ్లో దోపుకొని తమ్ముడు కృష్ణారెడ్డి వైపు చూస్తూ, "ఇంతల్నే నిన్న నువు అక్కడెవరికో పనిపిల్ల కావల్నని ఫోన్ చేస్తివి. నిన్న సాయంత్రమే ముసలోనికి 'మతలబ్' చేసిన. ముసలోనికి చాతకాకుంటున్నది. ఈడ్చుకుంట ఈడి దాక రాలేడు. మీరే పోయి పోరిని చూసిరాండ్రి. నచ్చుతే రేపు ముసలోడే తీసుకవత్తడు."

గిర్ని దగ్గరి నుండి ఎవరో పిలవడంతో ఆదర బాదరగా వెళ్లిపోయింది.

"మా అక్కయ్య తలెంటికలన్ని పనులు పెట్టుకున్నది. వద్దంటే వినదు." కృష్ణారెడ్డి మాట కలుపుతూ-

మహేంద్ర యశోదమ్మకు అలా లోపలిమాట, పైమాట కలిపి మాట్లాడడం ఎట్లా సాధ్యమౌతోందా అని ఆలోచిస్తున్నాడు.

గిర్నీల దగ్గరి లావాదేవీలు చూసుకొని యశోదమ్మ మళ్లీ వచ్చింది.

"సాయంకాలం పూట గద గిరాకి ఎక్కువున్నది," అని కాసేపాగి గిర్ని దగ్గరి సందడి నుండి దేరుకొన్న దానిలాగా, "అది చేసే పనేమంత వుందక్కడ- బోళ్లు తోమడం- భార్యభర్తలిద్దరు ఉద్యోగాలకు పోతే పిల్లలను చూడడం- ఆ యింత పని పోరి మా చేస్తది. ఇక్కడ తిండికి మాడి చస్తున్నరు," యశోదమ్మ తను చెప్పవల్సినదంతా చెప్పేసింది.

మళ్లీ గిర్ని షెడ్డు వేపు చూస్తూ, "నేనెట్లనో చూసుకుంటగని శివయ్యను తీసుకోని సైకిల్ మోటర్ మీద పోయి రాండ్రి. రేప్పొద్దున 'రామప్ప' చెరువూ. గుళ్లు చూడబోదురుగాని," గిర్ని వేపు పోబోయి ఆగింది.

"రేపు మండలంల రైతుల ధర్నాలట- కరువు గిట్టుబాటు ధరలు- కరెంటు కట్టు గురించి- ఈ పట్టె సర్పంచులందరిని గుట్టకు పిల్చి అన్నలు చెప్పింద్రట- సర్పంచులంత గోచులు బిగిచ్చి ఊరూర తిరుగుతున్నరు. ఈ సంగతి పోలీసులకు దెల్సి పోవద్దనివాళ్లు చెప్పుతున్నరు. రాత్రి అన్నల రాజ్యం- పగలు పోలీసోల్ల రాజ్యం. నడుమ సర్పంచులు- అంత గందరగోళం గున్నది. ఎటుపోయి ఎటు సుట్టకత్తదో తెలువకుంటున్నది. ఇంతకుముందే మీరు రావడానికి అరగంట కింద పోలీసోల్లు జీబులకు మైకులు బెట్టుకొనచ్చి నలుగురి కన్నా ఎక్కువ కలిసి తిరుగద్దని చెప్పిపోయిండ్లు. కుప్ప కూడితే కాల్చి పారేయమని పై నుంచి ఆర్డర్లచ్చిన యట," తనకు తెలిసిన విషయాలన్ని చెప్పుకొచ్చింది యశోద.

యశోద భర్త సర్పంచ్ ఎన్నికల్లో పోటీచేసి ఓడిపోయాడు. గెలిచిన సర్పంచు ఒక రెడ్డి కులస్తుడైన భూస్వామికి ఒక నాయికపు స్త్రీ అయిన దాసికి పుట్టిన సంతానమే. ఆయనను అన్నలు సపోర్టు చేస్తేనే గెలిచిండని యశోద ఫిర్యాదు.

"మీరు దుంపగూడెం పోయే తొవ్వల ఎవరన్న పోలీసులు అడుగుతే బావ పేరు చెప్పు. ఇక్కడి సర్కిల్ పోచయ్య, బావకు బాగా తెలుసు. మనోడే- మన శివ్వనికి కూడా చెప్పుతలే," యశోద గిర్నివేపు పోయింది.

క్రిష్ణారెడ్డి, మహేంద్ర వాకిట్లో పచార్లు చేస్తున్నారు. పందిరి కింద కట్టేసిన అల్సిషన్ కుక్క మహేంద్ర కేసి పదే పదే చూస్తూ మొరగాలో వద్దో తేల్చుకోలేకుండా వున్నది. బంగ్లాకు కుడివేపు కొట్టం ఆవలిపక్క ఎవరో ఇద్దరు హరిజన స్త్రీలు వడ్లు శుభ్రం చేస్తున్నారు. కొట్టం లో నాలుగు దుడ్డెలు తిరిగి రావల్సిన తల్లుల గురించి ఉండీ ఉండీ అరుస్తున్నాయి. గొట్టంలో నుండి రొచ్చు వాసన ఘాటుగా వస్తోంది. గోడలకు ఆనించిన నాగళ్లు బండి గీరెలు- ఎక్కడపడితే అక్కడ బస్తాలు వ్యవసాయ సామానులతో ఇల్లు చిటకొటారంలా గున్నది. తువ్వాలతో దుమ్ము దులుపుకుంటూ గిర్ని షెడ్డులో నుంచి శివయ్య గలగల వచ్చాడు. మొండి నెక్కరు, బనీను, పొడవైన కాళ్లు, రెక్కలు- అతడి తల్లి ఒక గిరిజన నాయకపు స్త్రీ. శివయ్య తల్లి నల్లగా కురుచగా జిత్తులమారిలాగా వుంటుంది. శివయ్య ఆ తల్లికి పుట్టిన కొడుకులాగా వుండడు. శివయ్య తల్లి ఇంతకుపూర్వం ఊళ్లోని ఒక రెడ్డి భూస్వామి ఇంట్లో దాసిగా వుండేది. కొన్నేళ్ల క్రితం వచ్చిన వెట్టిచాకిరి విమోచన చట్టం పేర ఆ కుటుంబాన్ని రెడ్డి కుటుంబం వదిలించుకున్నది. శివయ్య తల్లి అన్నలకు ఫిర్యాదై భాగస్వామి నుండి కొంత రాబట్టుకున్నది. అనేక యితర గొడవలతో ఆ భూస్వామి కుటుంబం వరంగల్ పోయింది. అప్పటినుండి శివయ్య కుటుంబం యశోదమ్మకు దగ్గరయ్యింది. శివయ్య తల్లి యశోదమ్మ ఇంట్లో పని చేస్తుంది. శివయ్య స్కూలు ఫ్యూను. స్కూలు లేని సమయాలల్లో గిర్నీలో పని చేస్తాడు. శివయ్య తల్లి అతని జీతాన్ని వడ్డీలకు తిప్పుతుంది. వీళ్లను పూర్తిగా నమ్మకూడదని యశోద అభిప్రాయం.

శివయ్య, "బండి మీద పోదామంటరా?" అని కృష్ణారెడ్డి వేపు చూసి పక్కనే వున్న మరో షెడ్డులో నుండి బుల్లెట్ సైకిల్ మోటర్‌ను బయటకు తీశాడు. శివయ్య నెత్తిమీద ఊగులాడే పాతకాలపు 'మేనా'ను మహేంద్ర ఆసక్తిగా చూశాడు.

శివయ్య మోటర్‌సైకిల్‌ను బయటకు తెచ్చి రోడ్డుమీద నిలబెట్టాడు. అతని వెనుకనే కృష్ణారెడ్డి, మహేంద్ర వచ్చి నిల్చున్నారు.

బయట యశోద బంగ్లాకు ఎదురుగా ఎడమ వేపున ఒక రైతు ఇల్లున్నది. డాబా చుట్టూ ఎత్తు తక్కువ ప్రహారిగోడ. ఆ యిల్లు బందోబస్తుగానే వున్నది. ఆ ఇంటి ఆవరణలో చాలామంది చేరివున్నారు. మహేంద్ర అదేమిటా అని ఆసక్తిగా చూశాడు.

ఆడమగ గిరిజనులు గంపలు, పాతగుడ్డలు పట్టుకొని ఆ ఇంటి ఆసామిని కాళ్లావేళ్లా పడుతున్నారు. 'కరువుకు పిల్లాజెల్లా మాడిపోతున్నారని, అప్పుకిందనే పద్దు యివ్వండని, బీడి ఆకులప్పుడు తీర్చుకుంటా,'

మని వేడుకుంటున్నారు. నున్నగా కుదిమట్రంగా వున్న ఆసామి ఖమీజుకు తళతళలాడే బంగారు గుండీలు న్నాయి. హర్గీజు యివ్వనంటే యివ్వనని, కాలం మంచిగలేదని, అయినా తన దగ్గర ధాన్యం లేదని చెప్పు తున్నాడు. అతని భార్య పెద్ద గొంతుతో అదేమాట చెప్పుతోంది.

"ఊళ్లె గింజ లేకుంటయ్యింది. కలిగినోళ్లంత కల్లాలమీదనే ధాన్యం అమ్ముకుంటున్నరు. ఎండకాల మచ్చిందంటే చుట్టూ దోఫసల్ పొలాలున్నా గింజకు కరవే," శివయ్య తనకుతానే చెప్పుకుంటున్నట్టుగ చెప్పి బండి స్టార్టు చేశాడు. అక్కడి శబ్దాలకు మించి బండి డబడబ శబ్దం. శివయ్య ముందు కూర్చున్నాడు. కృష్ణారెడ్డి మధ్యలో, వెనుక మహేంద్ర.

అప్పుడే పొద్దు గూకుతోంది. దుమ్ము రేగుతుం డగా పశువులు మందలు మందలుగా ఊళ్లోకి వస్తు న్నాయి. పశువుల అరుపులు- పశువుల కాపర్ల అప్పగిం తలు- అక్కడక్కడ పశువుల మెడల్లోని చిరుగంటల మోత- బొనుగల చప్పుడు- ఆకాశంలోకి పొగలాగా లేచే దుమ్ము- పెంకుటిండ్ల మీద లేచే వంటపొయ్యిల పొగ...

బందోబస్తుగా కట్టుకున్న రైతుల ఇండ్ల మధ్య నుండి సైకిల్ మోటర్ ఊరు బయటకు వచ్చింది. ఊరుకు కొంచెం ఎడంగా ఊరు కన్నా పెద్దదిగా కన్పించే నాయకపోళ్లు, ఇతర చిల్లర కులస్తుల ఇండ్ల మధ్య నుండి ఊరు దాటి అడవిదారి పట్టింది బండి.

కుడివేపు నుండి ఉత్తర దిశగా అడవి పలుచగా ప్రారంభమైనది. ఒకప్పటి ఘనాజెంగల్‌కు సాక్షీభూతా ల్లాగా అక్కడక్కడ మెట్ట పంటభూముల్లో విషాదంగా నిలిచిన విప్పచెట్టుల ఎడమవేపు దక్షిణ దిశగా పచ్చని వరిపొలాలు- సాయంత్రపు ఎర్రడాలుతో- గాలికి ఆకు పచ్చ సముద్రంలాగా భ్రమగొలిపే వేసంగి పొలాలు- పొలాల మీదుగా ఎగిరే తెల్లని కొంగలు. కలుపుతీసి ఇండ్లకు వెళుతున్న స్త్రీలు. వొడ్లపై వొయ్యారంగా నడుస్తూ పరాచికాలాడుకుంటూ, నవ్వుతూ నడుస్తు న్నారా ఆడవాళ్లు. అక్కడక్కడ నీటిపారకం చూస్తున్న తెల్లబట్టల మగవారు వాళ్లనేదో అంటున్నారు.

దక్షిణాన దూరంగా రెండు పర్వతాల మధ్యన రెండు పర్వతాలను కలుపుతూ రామప్ప చెరువుకట్ట- దానిమీద గుడ్డి కొంగలాగా కూర్చున్న తెల్లని గెస్ట్‌హౌస్ బంగ్లా. చెరువుకట్ట కింది నుండి పొలాల మధ్య నుండి ఆఘమేఘాల మీదుగా పాలంపేట నుంచి ములుగు వేపు ఎర్రబస్సొకటి దూసుకపోతున్నది.

ఆ చల్లని సాయంకాలపు పంటపొలాల మీదుగా వీచే పిల్లగాలులపై తేలితేలి అలలు అలలుగా ఎక్కడి నుండో పల్లె పడుచుపిల్ల కొంటెపాట విన్పిస్తోంది.

మహేంద్ర ఆ వాతావరణంతో పులకించి పోయాడు. అతని అంతరంగంలో సుకుమారమైన చోట గెలికినట్టయ్యింది. ఎక్కడో మంట మరి ఎగదోసినట్టని పించింది.

శివయ్య ఆ చుట్టుపక్క గ్రామాల్లోని ఇటీవలి సంచలన విషయాలను అంతూపొంతూ లేకుండా చెప్పుకొస్తున్నాడు. కృష్ణారెడ్డి తనకవ్వన్ని ఆసక్తి వున్నట్టో లేనట్టో తెలియకుండా ఊకొడుతున్నాడు. చదునైన నేలమీద బండి సాఫీగా సాగిపోతోంది.

'ఆఖరుకు పనిపిల్ల కోసం తానీ అడువుల్లోకి రావల్సి వచ్చిందన్నమాట,' మహేంద్ర మనసులో అనుకున్నాడు.

నాలుగు రోజుల క్రితం పనిపిల్ల విషయంలో భార్యతో జరిగిన దెబ్బలాటలో తన సర్వశక్తులు కూడ దీసుకొని స్పష్టంగానే చెప్పాడు. 'ఇంత హింసతో ఇట్లా కలిసి బతకడంకన్నా విడిపోవడం మంచిది. ఈ ఇంట్లో నీకేది కావాలన్నా తీసుకపో,' అని. తను ఆవేశంతో అన్న మాట కాదది. ఎంత కూడదీసుకున్నా కూడా తానామెతో కలిసి ఆ హింస నిత్యము నిరంతరం అనుభవించ జాలడు. కాదుకూడదని ఆమెపైన హింసను ప్రయో గించి సుఖపడజాలడు. విడిపోవడమొక్కటే పరిష్కారం. లేకపోతే భరించరాని ఈ టెన్షన్‌లో తానామె గొంతు పిసికి చంపాలి. లేదా తానే ఆత్మహత్య చేసుకోవాలి. ఈ రెండు జరుగరానివే. అందుకే విడిపోవాలి.

పనిపిల్లను పెట్టుకుంటే తప్పేమిటంటాడు కృష్ణా రెడ్డి. పైగా ఈ రసరస తప్పుతుందంటాడు. నిజానికి తాను పనిపిల్లను పెట్టుకోవడానికి వ్యతిరేకి కాదు. కాని పనిపిల్లను మనిషిలాగా చూస్తుందా? తన ముందు ఆ పిల్లను హీనంగా చూస్తే తను భరించలేడు. తనకు పనిలో సహాయమే కావాలంటే తన తల్లి గ్రామంలో ఒంటరిగా వుంటోంది. అది తెలియనట్టే వుంటోంది. దానర్థమేమిటో తనకు తెలుసు, ఆమెకు తెలుసు. ఇంతకూ గొడవ పని దగ్గర కాదు. పనిపిల్లతో పరిష్కారం కాదు. జీవితం పొడుగుతా ఎన్ని విషయాల మీద నిరంతర గొడవలు జరుగలేదు. తనకు స్పష్టంగా తెలుసు. పనిపిల్లను పెట్టుకోవడంతో గొడవ స్వరూపం మారుతుంది. స్వభావం మారదు. పైగా వున్న గొడవ లకు తోడు పనిపిల్ల గొడవ కొత్తగా వచ్చి చేరుతుంది ఆ పనిపిల్ల నలుగుతుంది.

ఊరికి బయలుదేరేటప్పుడు కృష్ణారెడ్డి పనిపిల్ల విషయమే చెప్పలేదు. యశోదమ్మ మాట్లాడేదాకా తాను అందుకోసమే ఈ వూరు వచ్చిన సంగతి తెలియదు.

"హాయిగా రెండు రోజులు పల్లెటూళ్లో గడిపి వద్దాము. ఇట్లా గొడవలు పడి ఒంటరిగా వుండడం మంచిది కాదు. మా అక్కయ్య ఊరు మంచి పర్యాటక స్థలం. కాకతీయుల సామ్రాజ్యకాలం నాటి పెద్ద చెరువున్నది. చూసి తీరవలసిన శిల్పకళ గల్గిన గుడులు వున్నాయి." బస్సులో భార్యభర్తల గొడవలు- లౌక్యం, అడ్జెస్టుమెంటు వగైరా చెప్పాడు. మాటవరుసకు ఇక్కడ గిరిజన పిల్లలు దొరుకుతారని తక్కువ జీతం యివ్వడం గురించి చెప్పుకొచ్చాడు.

ఔను కాదనకుండానే- తను పనిపిల్లను ఏకంగా చూడబోతున్నాడు. తన ఇష్టాయిష్టాలు అన్నీ కలగలిసి అలుక్కుపోయిన స్థితి. వద్దనడం కాదనడం ఇక తన వల్లకాదు. ఎటో ఓ వైపు కదలాలి. వున్నచోటనే వుంటే మనిషి బతుకలేడు.

మహేంద్ర ఒక నిర్ణయానికి వస్తున్న సమయానికి బండి ఒక చిన్న వొర్రె (వాగు) ఒడ్డుదాకా వెళ్లి ఆగింది. ఆ వాగు వొడ్డు మీద కానుగ, తీగదారు పొదలు గుబురుగా వున్నాయి. ఆ పొదలపైన కొడిశె, పాలకొడిశె, తునికి చెట్లు చిగురిస్తూ వున్నాయి. అక్కడక్కడ టేకు చెట్లు ఆకులురాల్చి మోడుల్లా నిలుచున్నాయి. ఆ వాగు ఆ పాతకాలపు చెరువు కింది నుంచి వచ్చే వాగు. దగ్గరికి వెళితే తప్ప అక్కడ వాగున్న సంగతే తెలియదు.

ముగ్గురు బండి దిగారు. శివయ్య బండిని దారి పక్క నిలిపి స్టాండేశాడు. అక్కడి నుండి బండి నడవదు. అడవిలో పది నిమిషాలు నడిస్తే దుంపగూడెం వస్తుందని శివయ్య చెప్తుతున్నాడు.

మహేంద్ర సాగిసాగి ఆగిన ఆలోచనల మధ్య నుండి- సాగి సాగి చిక్కుపడే స్థితికి తనమీద తనకే చిరాకు, అసహ్యం వేస్తుండగా ఊరికే వారిద్దరి వెంట నడుస్తున్నాడు. అతని మనసులో అంతులేని, ఎడతెగని సందిగ్ధ సంఘర్షణ- గాయం తెలియని నొప్పి మాత్రం ఒళ్లంతా పాకిన సంకుల సంఘర్షణ.

ముగ్గురు కలిసి వొర్రెవేపు పదడుగులు వేశారో లేదో చేతుల్లో పెద్ద స్టెన్‌గన్‌తో ఎర్రముఖపు సైనికుడు హఠాత్తుగా వాగు వొడ్డు గుబురు పొదల్లోంచి దూసుకు వచ్చి ముగ్గురికి గురిపెట్టాడు. వెనుకవేపు నుండి ఆదరబాదరాగా బూట్లు చప్పుడు. మరో నలుగురు- వాళ్ల వెనుక మరి కొంతమంది సరిహద్దు భద్రతాదళం జవాన్లు-

శివయ్య అందులో ఒక అధికారికి నమస్కారం పెట్టాడు. శివయ్య మాటలను బట్టి ఆయనే ఆ ప్రాంతపు సర్కిల్ ఇన్‌స్పెక్టరని తెలిసింది. సర్కిల్ జవాన్లకు ఏదో హిందీలో చెప్పాడు. జవాన్లు మిర్రిమిర్రి చూస్తూ ముందుకు కదిలారు. ఉప్పుతేలిన బట్టలతో అలిసి కమిలిన ముఖాలతో ఆ సైనిక పటాలం ఈడ్చుకుంటూ తుపాకులు మోసుకొని తూర్పు వేపున్న మండల కేంద్రం వైపు కదిలారు. వారితోపాటు ఇద్దరు గిరిజన యువకులు బందీలై నడుస్తున్నారు.

మహేంద్రకు కడుపులో తిప్పుతోంది. తన చుట్టూ ఆవరించి ఉన్న ప్రపంచం భీకర యుద్ధంలో వున్నది. ఒకటిగా కన్పించే ప్రపంచం రెండుగా చీలి తలపడుతున్నది. లోపల అంతే- శివయ్య, కృష్ణారెడ్డి ముందు నడుస్తున్నారు. మహేంద్రకు ఆ యిద్దరు గిరిజనుల ముఖాలు కన్పిస్తుండగా వెనుక నడుస్తున్నాడు.

పైన జుమ్మని ఈగల మోత- అడవి తనదైన కంఠస్వరంతో ఏదో చెప్తుతోంది. చెట్ల కింద చీకటి చోటు చేసుకుంటోంది. చెట్ల కొసల మీద సాయంకాలపు చిత్రమైన వెలుతురు దోబూచులాడుతోంది.

శివయ్య ఇందాకటి సర్కిల్ ఇన్‌స్పెక్టర్ గురించి వీరోచితంగా చెపుతున్నాడు. శివయ్య మోహరించి వున్న రెండు ప్రపంచాలల్లో అటు కాసేపు ఇటు కాసేపు ఊగుతున్నాడు.

అతను అవటానికి 'ఎస్సీ' వాడైనా రెడ్ల తీరుగ, వెలమల తీరుగ మాంచి ధైర్యస్తుడనీ, ముగ్గురు నలుగుర్ని వేసేసి ప్రమోషన్ కొట్టుకొచ్చిండనీ బాగా సంపాయించగలిగాడని హనుమకొండ రెడ్డికాలనీలో మన బావ ఇంటి పక్కనే బ్రహ్మాండమైన బంగ్లా కడుతున్నాడని, మన బావకు మాంచి దోస్తనీ- ఊళ్లెకు వస్తే మనింటికి వచ్చి చాయ్ తాగనిది పోడనీ...

శివయ్య బతికే బతుకుకు, అతని కలలకు వుండే సంబంధం గురించి మహేంద్ర ఆలోచిస్తున్నాడు. తల మీద జుయ్యిమనే ఈగలను చేత్తో తోలుకుంటూ మహేంద్ర నడుస్తున్నాడు. జీవితాన్ని కొనసాగించలేని ఒకానొక దుర్భరస్థితి మళ్లీ అతని మనసులో సుళ్లు తిరుగసాగింది.

పనిమనిషి ప్రస్తావన వచ్చినప్పుడల్లా మహేంద్ర ఎన్నోమార్లు అనుకున్నాడు. ఇద్దరు ఉద్యోగాలకు పోయిన తరువాత పిల్లలను చూసుకోవడానికి తన తల్లిని తీసుకువద్దామని మహేంద్ర. తీసుకవచ్చినా పనిమనిషి అవసరమని అతని భార్య- అన్యాపదేశంగా తన తల్లిని వద్దనడమేనని మహేంద్ర భావన.

'నిజంగా తమిద్దరి మధ్య గొడవ పనిపిల్ల దగ్గరే ప్రారంభమైనదా?' మహేంద్ర అనేక సందర్భాలలో లాగానే ఈ ప్రశ్న వేసుకున్నాడు.

శివయ్యా, కృష్ణారెడ్డి ఇద్దరూ అంతూ పొంతులేని సంభాషణ సాగిస్తూనే ముందు నడుస్తున్నారు. లోపల ఇద్దరి ప్రపంచాలు వేరు. అయినా పైన ఏ భేదాభిప్రాయాలు లేనట్టే మాట్లాడుకుంటున్నారు. అంతర్లీనంగా వాళ్ల ప్రపంచాల సరిహద్దులు కలుస్తున్నాయేమో? తనెందుకు వాళ్ల మాటల్లోనైనా కలువడు?

మహేంద్ర లోపల ఆకారంలేని అనేక విషయాల ఒత్తిళ్ల మధ్య యాంత్రికంగా నడుస్తున్నాడు. తానెందుకిట్లా అర్థంపర్థం లేకుండా గాలివాటుగా తిరుగుతున్నట్లు?

కృష్ణారెడ్డి లాక్కొచ్చాడు. అతను లాక్కురావడం కన్నా - ఇష్టమో అయిష్టమో ఆ ఏకాంత విషాద దుఃఖకర పరిస్థితుల్లోంచి బయట పడాలి. వొచ్చాడు. ఇక్కడ మళ్లీ ఎదురైంది పనిపిల్ల. పోనీ పనిపిల్లను పెట్టుకుంటే తామిద్దరు భార్యాభర్తల మధ్య ఘర్షణ తగ్గుతుందా? కొంత తప్పుతుందంటాడు కృష్ణారెడ్డి. కాని ఇలాంటివి ఈ ఎనిమిదేండ్ల దాంపత్యంలో ఎన్ని చూడలేదు. అనుభవించలేదు. అనేక విషయాల మీద 'మసిలీ మసిలీ' ఏదో రూపం తీసుకుని బయటపడుతుంది. బయటకు కన్పించేది ఒక నెపం మాత్రమే. ఒకదాని తర్వాత మరొకటి- చీరలు, గృహోపకరణాలు- లగ్జరీ వస్తువులు, డబ్బు సంపాదన - షేర్లు, ఇల్లు కట్టుకోవడం - నగలు, గ్రామంలోని ఆస్తిపాస్తుల వివరాలు-

వీటన్నిటిలో తను ఇంతో అంతో మునిగి తేలుతూనే వున్నాడు. తన రెక్కల కష్టం మీద ఒక్కొక్కటీ సమకూర్చుకొస్తున్నవే. ఆ ప్రయత్నం తను చూస్తున్నదే.

మరి ఘర్షణెక్కడ? తనను ఇంతవాడ్ని చేసిన మనుషుల పట్ల ఒక విధమైన ఏవగింపు. తనకు తమ రెక్కల కష్టం ధారపోసి పెంచిన వారికి ఏదైనా అవసరం పడి సాయం చేస్తే, చేసినట్లు తెలిస్తే మనిషి ముఖమే మారిపోతుంది. తను కావాలి. బహుశా అవసరాలు తీర్చే తను కావాలి. తన సమస్త శరీరం నిండా అల్లుకపోయిన తన వారెవరైనా ఇంటికి రాకూడదు. వచ్చినా మామూలుగా బయటపడాలి. తనకు సంబంధించిన ప్రతి విషయాన్ని ఎందుకిట్లా వ్యతిరేకిస్తోంది. తను తాగలేదు, తినలేదు, దుబారా ఖర్చులు చేయలేదు. తను తల్లిపేగు సంబంధాలన్నీ తెంచేసుకొని- అక్కడ ప్రారంభమై తన సమస్త చర్యలతో, స్వభావంతో విభేదిస్తోంది. తన అన్ని చర్యల ద్వారా హింసిస్తోంది.

ఈ సంక్లిష్టస్థితిలో తను చేయగలిగిందింకేముంది?

మహేంద్ర కళ్లు నీళ్లతో నిండిపోయాయి. తనకు తానే ఆపాదమస్తకం నీళ్లు నిండిన కళ్లతో చూసుకున్నాడు. ఎందరి రక్తమాంసాలు అద్దుకొని తానీ స్థితికి వచ్చాడు.

దుమ్ము కొట్టుకపోయిన పాదాలపై కన్నీటి బిందువులు టపటపా రాలిపడ్డాయి.

తనను తాను సంబాళించుకోవడానికి కన్నీళ్లు చూపుడువేలుతో తుడుచుకున్నాడు.

ఈ హింసా దాంపత్యాన్ని తానెంత కాలం కొనసాగించాలి?

ఉదయం ఎట్లాగో చిటపటలు మధ్యనే ప్రారంభమౌతుంది. ఎక్కడ బద్దలవగలదోనని వీలైనంత మేరకు తాను మౌనంగానే వుందామనుకుంటాడు. మాటల వల్లా, చర్చలవల్ల తేలే విషయాలు ఇందులో ఏమున్నాయి?

పాత్రలు ఎత్తేయడం, పిల్ల మీద విసుక్కోవడం, కొట్టడం- అక్కడికి తను సాధ్యమైనంత వరకు పనులు చేస్తూనే వుంటాడు. నిప్పుల మీద నిల్చున్నట్టుగానే ఉద్యోగంలోకి బొగ్గుగనిలోకి పోతాడు. అదొక దిక్కుమాలిన ఉద్యోగం. సరైన సామాన్లు యివ్వరు. ఉత్పత్తి గురించి ఒత్తిడి- సామాను గురించి, వర్కింగ్ కండిషన్ గురించి అడిగితే గని మేనేజరుదొక భరించజాలని అధికారం.

ఆశ్చర్యం! తనకు మేనేజరును చూస్తే భార్య జ్ఞాపకం వస్తుంది. ఇంట్లో చేసే సంసారానికి- బయట చేసే ఉద్యోగానికి ఏ తేడాలేదు. ప్రత్యర్థులిద్దరు ఎదురుబొదురుగా నిల్చున్నట్లు- యుద్ధం బాహాబాహీ జరుగదు. కాని భరించరాని హింస- ఎన్ని విషయాలు కలిస్తే మనిషి మరో మనిషితో కలుస్తాడు. ఎన్నో ముక్కలైన మనుషులు, అందులో శరీరంతో కలవవల్సిన మనుషులతో- మరెన్ని సారూప్యభావాలు కావాలి.

పగలల్లా మందిలో కాలం- అంతర్లీనంగా విషాదం, పైకి ఆనందం. ఎట్లాగో దొర్లిపోతుంది. సాయంత్రం లోకంపై చీకటి తెరలు జారినట్టుగానే- లోలోపలి అవయవాలను రంపపుకోత కోస్తున్నట్లుగా ఆరంభమౌతుంది యాతన. దేహంలో నుండి ఏ భాగాని కాభాగం ఊడిపోతున్నంత బాధ. ఆ తీవ్రత అంతకంతకూ హెచ్చుతూ వుంది. నిలువనీయని తుఫానేదో చుట్టుముడుతుంది. ఏదో పెనుగులాడుతుంది. ఊరికే ఇంట్లోంచి రాత్రిళ్లు వీధుల్లో సంచరిస్తుంటాడు.

మిత్రుల ఇండ్లకు వెళ్లకూడదనుకుంటూనే వెళ్లతాడు. ఏవో సగం సగం మాటలు- సగం సగం మనుషుల అసంబద్ధ ప్రవర్తన- అంతా పరమ లౌక్యంగానే కన్పిస్తారు.

మొలగుడ్డలు తప్ప అంగీలు లేని అయిదారు గురు పురుషులు వాళ్ల వెంట ఒక కురచ ముసలమ్మ వాళ్లలో వాళ్లు మాట్లాడుకుంటూ ఎదురయ్యారు.

శివయ్యను గుర్తుపట్టి సర్పంచ్ గురించి అడిగారు.

ఆ స్త్రీ 'తనకొడుకునేం చేస్తారో?'నని బొలబొల ఏడ్వసాగింది.

అందులో ఒకడు ఆ ముసలవ్వను సముదా యిస్తున్నాడు.

పోలీసులు పట్టుకుపోయిన ఆ యిద్దరు యువకులను విడిపించగల శక్తి వాళ్లల్లో ఎవరికి లేనట్టే వున్నది. కాని వాళ్లు ఏ ప్రయత్నమైనా చెయ్యాలని బయలుదేరారు.

ఇంతదాకా సర్కిల్ శౌర్యాన్ని వర్ణించిన శివయ్య వాళ్లకు ఏవో రీతులు, యుక్తులు చెప్పుతున్నాడు. వాళ్లు శివయ్యను వెంట రమ్మన్నారు. శివయ్య, "వస్తి పా," అన్నాడు.

మళ్లీ ముగ్గురు నడుస్తున్నారు. మహేంద్ర వెను తిరిగి చూశాడు. వాళ్ల అడుగులు అంతకంటే మిక్కు టమైన బాధతో రాత్రి పదింటికో ఆపైన్నో ఇళ్లు చేరడానికి వేసే తన అడుగుల్లాగే వున్నాయి.

మహేంద్రకు ఒంటరిగా బలవంతంగా తినే తిండి జ్ఞాపకం వచ్చింది. శరీరంలోని సర్వశక్తులు హరించుకపోతుంటే మంచంపైకి చేరడం- పాము కదలికల మాదిరిగా తన పక్కన భార్య. తననొక కొండ చిలువ చుట్టుకునే గగుర్పాటు. పాము బుసల మాదిరి గా ఆమె ఊపిరి తన ముఖంపైన- అప్పుడు కళ్లల్లోనే కాదు శరీరమంతా కన్నీరు తిరగసాగింది.

హఠాత్తుగా తనకు చావు జ్ఞాపకం వస్తుంది. చెర చెర నేల పగిలి తాను అందులోకి కూరుకుపోతే బావుండునన్పిస్తుంది.

అప్పుడు తన శరీరం తనకే అసహ్యంగా తోస్తుంది.

నడుస్తున్న మహేంద్ర శరీరం నిలువెల్లా సన సన్నగా కంపించడం ప్రారంభమైంది. ఇట్లా శరీరం తరుచుగా గజగజ వణుకుతూనే వున్నది.

ఆ ప్రకంపనాల నుండి బయటపడటానికి మహేంద్ర ఇంకోవైపు ఆలోచించసాగాడు. అసలు తానొ క్కడే ఇట్లాంటి యాతన అనుభవిస్తున్నాడా? ఇటువంటి ఛండాలపు జీవితానుభవం తనొక్కన్నే చుట్టుముడు తున్నదా? చుట్టూ ఉన్న జీవితం చూస్తుంటే కాదని తోస్తున్నది. నిత్యం కాలరీ ఏరియాలో జరిగే స్త్రీల ఆత్మ హత్యలు- పురుషుల హత్యలూ- ఎక్కడో బద్దలయ్యే అనేక గొడవలు- కొట్లాటలు- బయట వీటన్నిటి పతాక స్థాయి అనదగిన సంకుల సమరం జరుగుతోంది. అదీ స్పృహలోకి వస్తూనే వుంది. అంత పెద్ద బంగ్లా - అన్ని అజమాయిషీలు చేస్తున్న యశోదమ్మ- ఆమె భర్తా కారణాలేమైనా ఒకే దగ్గర కలిసి వుండడం లేదు. ఆమె ముఖంలో ఇలాంటిదేదో రూపుకడుతూ వున్నది.

ఎందువల్లనో సరిగా తెలియదు. ఒక్కొక్కమారు ఈ సంఘర్షణ ఎక్కడ మొదలై ఎందువల్ల బతుకు పొడుగుతా సాగుతుందో తెలిసినట్టే అన్పిస్తుంది. ఒక్కొక్కమారు పూర్తిగా మసక కమ్మినట్టు తోస్తుంది.

తను ఆమెను కలవడం కోసం తనను తాను ఎంత సంసిద్ధపర్చుకోవాలి. తన శరీరాన్ని పోటెత్తే మనసును హింసించుకోవాలి. తన మనసు ఒత్తిళ్లన్నీ శరీరం భరించి, భరించి శిథిలమౌతోంది.

అయినా తాను ఆమెను కలవజాలడు. దగ్గరౌ దామన్నకొద్దీ దూరం పెరుగుతుంది. ఈ పనిపిల్లతో తన సమస్యలు తీరేవికావు. సంఘర్షణలు ఆగేవి కావు. మరోచోట- ఇంకో చోట మొదలౌతుంది. మసిలి మసిలి బద్దలౌతుంది.

ఈ అడవులు పట్టుకు తిరగడం వృథా ప్రయాస.

మహేంద్రకు తనమీద తనకే కోపం కలిగింది.

"ఏది ఏమైనా అంతగా ఆలోచించి మనసు పాడుచేసుకోవడం మంచిదికాదు." కృష్ణారెడ్డి ముందు పోతున్న వాడల్లా ఆగి మహేంద్ర భుజం మీద చేయి వేసి కళ్లలోకి చూశాడు.

'ఆలోచించడం - ఆలోచించకపోవడం గురించి ఇతను తనకు చెప్పుతున్నాడు.' మహేంద్ర పెదవులపై నవ్వు.

అంతలోనే నవ్వు. అంతలోనే విషాదం. వానా కాలపు ఎండలాగా కృష్ణారెడ్డికి అర్థమే కాలేదు.

"ఇదే దుంపగూడెం," శివయ్య ముందుపోతున్న వాడల్లా ఆగి అన్నాడు. కొన్ని చెట్లు ఆకులు చిగిర్చి- మరికొన్ని చెట్లు మోడువారి ఆ అడవి మధ్యన ఆ గూడెం సుఖదుఃఖాల సంగమం లాగున్నది. దారికి రెండు వైపుల గుడిసెల వరుసలు- కప్పులు చిరిగి, దళ్లు చెరిగి- కూలిన గోడలతో, చిరిగిన తడికెలతో ముప్పై నలుభైదాకా ఇండ్లుండవచ్చు. వాళ్లకు ప్రకృతి

లోని ఎండా, వాన, చలి అన్ని సమానమే. పోగుపడ్డది గాని, దాచుకోవాల్సిందిగానీ ఏమీ లేక ఇండ్లు అజారు బజారుగానే వున్నాయి. గూడెం గూడెమంతా బెగ్గం పాడై వుంది.

పిల్ల పీచు, స్త్రీలు, వృద్ధులూ వీధిలో చేరి గోల గోలగా అరుస్తున్నారు. అక్కడక్కడ ఒకరిద్దరు ఏడుస్తు న్నారు. ఒకరి దెబ్బలు ఒకరు చూసుకుంటున్నారు. గుడ్డ పేగులతో కట్లు కట్టుకుంటున్నారు. మరికొందరు ఎవరినో తిడుతూ ఓదారుస్తున్నారు. స్త్రీలు కొందరు కనపడని సర్కారును శాపనార్థాలు పెడుతున్నారు.

గుడిసెల కప్పులు, పెంకులు అక్కడక్కడ పీకి వేయబడి వున్నాయి. ఇండ్లలోని కుండలు, సత్తు బోళ్లు వీధిలోకి విసిరివేయబడి వున్నాయి. కోళ్లు, మేకలు చెదిరిపోయి అరుస్తున్నాయి. కుక్కలు వీళ్లు ముగ్గురిని చూసి మళ్లా మొరుగుతున్నాయి.

తన దురదృష్టమేమిటో కాని ఎక్కడా యుద్ధ రంగమే ఎదురౌతూంది. ఎక్కడా సందిగ్ధయాతన ఎదు రౌతూనే వుంటుంది. విధ్వంసమైన ఆ గూడెంలో గాయపడిన ఆ గూడెంలో తను పనిపిల్ల కోసం వెతకడం ఎంత అసహజమైంది?

''ఇందాకటి పోలీసోల్లు రైడ్ చేసినట్టున్నది,'' సంధ్య సందిగ్ధ వెలుగులో శివయ్య చిందర వందరగా వున్న ఆ గూడెంలో నడుస్తూ అన్నాడు.

కృష్ణారెడ్డి ఏదో అన్నాడు.

మహేంద్ర ఏమనలేదు. తన లోపలా బయటా ఒక్కలాగే వుంటే అనడానికి ఏమున్నది?

వాళ్లు ముగ్గురిని గూడెంలోని వాళ్లు అనుమానం గా చూశారు. శివయ్య ఎవరితోనో మాటకలిపాడు.

''మనం చూసిన ఆ యిద్దరూ ఈ గూడెంవాళ్లే,'' శివయ్య చెప్పి మరింత ముందుకు నడిచి ఒక శిథిల మైన గుడిసె ముందు ఆగాడు. ఆ గుడిసె ముందు ఎముకలపోగులాంటి ముసలివాడు నిర్వికారంగా ముడుచుకు కూర్చున్నాడు. శివయ్య ఆ ముసలివాన్ని పేరు పెట్టి పిలిచి ఏదో చెప్పాడు.

కొద్దిసేపు ఆ వృద్ధుడు మహేంద్రను, కృష్ణారెడ్డిని నిరాసక్తంగా చూశాడు. తరువాత ఏదో పేరుతో పిలిచాడు.

భయం భయంగా నిలబడి వచ్చిన కొత్తవాళ్లను చూస్తున్న ఎనిమిదేండ్ల అమ్మాయి ఆ వృద్ధుని పక్కవచ్చి నిలుచున్నది.

ఆ పిల్ల సన్నగా, నల్లగా తిండితిప్పలు సరిగా లేక ఎముకలు తేలి కన్పిస్తున్నది. బట్టలు చిరిగున్నాయి. జుట్టు పరికికంపలాగా రేగి వున్నది. కళ్లల్లో ఏ భావ ముందో తెలియలేదు.

మహేంద్రకు తన పెద్దకూతురు జ్ఞాపకం వచ్చింది.

''ఇక్కడుంటే పోరి సచ్చిపోద్ది. తిండి కరువు- చూసేవాళ్లులేరు. ముసలోడు అట్లా వున్నాడు. మనం తీసుకుపోతే కనీసం బతుకుతుంది,'' కృష్ణారెడ్డి మహేంద్ర కేసి చూస్తూ.

వృద్ధుడు చేతులు జోడించాడు. అతని కళ్లల్లో వందల వేల సంవత్సరాల వారసత్వపు దుఃఖావేశాలు.

అన్నీ తెలుస్తూనే వున్నాయి. రంపపుకోత మరింత హెచ్చి మహేంద్ర మౌనంగా వెనుదిరిగాడు.

''రేపు పొద్దున్నే ఎండ కాకముందు పొల్లను తీసుకురా- సార్లు అన్నం తిన్నంక వెళ్లిపోతరు,'' శివయ్య చెప్పాడు.

వృద్ధుడు ఏమీ మాట్లాడలేదు.

''ఏం రంధి పెట్టుకోకు. పొల్ల అస్సలుగ బతుకు తది,'' శివయ్య ముసలివానికి నచ్చచెప్పుతున్నాడు. మహేంద్ర వెనుక నడుస్తూ కృష్ణారెడ్డి ఆ పిల్ల గురించి ఏదో చెప్పుతున్నాడు.

అప్పటికి దండకారణ్యం పైన పొద్దు పూర్తిగా కూకింది. పడమట ఆకాశం రక్తం వరదలై పారిన యుద్ధ భూమిలా ఎర్రగా వుంది. తూర్పున దిగంతాల ఆవలి నుండి చీకటి తెరలు తెరలుగా కప్పుకవస్తోంది. చెట్ల ఆకులను ఊపుతూ సన్నగా గాలి తోలడం ప్రారంభ మయ్యింది.

*

ఊళ్లోనూ - ఇండ్లలోనూ కరంటు బుగ్గలు వెలిగి చాలాసేపయ్యింది. రాత్రిపూట అన్నాలు అడుక్కునే చాకలివాళ్లు ఊరు తిరిగిపోయారు. రైతుల ఇండ్లల్లో పాలేరు పనులు చేసేవాళ్లు ఊరవతలి నాయికపోళ్ల వాడకేసి, దాని పక్కనేగల మాదిగిండ్లకేసి పోతున్నారు.

రైతుల ఇండ్లల్లో రాత్రి భోజనాలు ఆరంభమ య్యాయి.

డాబా ముందు గద్దెమీద కూర్చున్న మహేంద్రకు లోపలి నుండి పాలేరు పిలగాని ద్వారా భోజనానికి కబురొచ్చింది. అనేక వరుస దరువాజలను దాటు కుంటూ మహేంద్ర భోజనాల గదిలోకి అడుగు పెట్టాడు. ఆ గదిలో జిట్రేగు కర్రతో చేయించిన డైనింగ్ టేబుల్ కుర్చీలు నల్లగా నిగనిగలాడుతున్నాయి. ఒక కుర్చీలో కృష్ణారెడ్డి కూర్చుండి అక్క యశోదతో

మాట్లాడుతున్నాడు. మహేంద్రకు కుర్చీ చూయిస్తూ, "కూర్చోండయ్యా!" అంది యశోద.

డైనింగ్ టేబుల్ మీద అప్పటికే అన్ని పదార్థాలూ వున్నాయి. అప్పుడే వండిన కోడిమాంసం, దానికితోడు ఉదయాన వారు వండుకున్న బెండకాయ వరుగుల పులుసుకూర, రకరకాల పచ్చళ్లూ, పెరుగు, చారు, నోరూరించే రుచులతో భోజనాలగది గుబాళిస్తోంది.

యశోద తళతళలాడే రెండు వెండి పళ్లాలు టేబులు మీద పెట్టింది. వంటమనిషి రాములు నేము కుంటూ నేముకుంటూ స్టీల్ బేసిన్ నిండా పాత బియ్యపు అన్నం తెచ్చాడు.

రాములు ఒంటిగాడు. ఎందుచేతనో అతను పెళ్లి చేసుకోలేదు. అతని కంఠం చిత్రంగా సన్నగా వుంటుంది. రాములు జీవితమంతా వంటలు చేసి పెట్టడంతోనే గడిచిపోయింది. వరంగల్ జిల్లాలోని ఆ చుట్టుపక్కల రెండు మూడు తాలూకాల్లోని అనేక మంది భూస్వాముల ఇండ్లల్లో వంటవానిగా పని చేశాడు. పెళ్లిళ్లలో, శుభకార్యాలకు వంటలు చేసి దొరల, దొరసాండ్ల మెప్పులు పొందాడు. మొత్తం మీద అతని జీవితపు చివరి మజిలీలో ఇక్కడ ఆగిపోయాడు. ఇక్కడ దొరికిన ఒక్కింత ఆదరణ ఇక్కడే నిలిపి వుంచింది. బతికినన్నాళ్లు ఈ ఇంట్లో వంటలు చేసి పెట్టవచ్చునను కున్నాడు. వొళ్లు దాచుకోకుండా పనిచేసే వానిపట్ల యశోద దయగానే వుంటుంది. యశోదలేని సమయా లల్లో ఆ ఇంటి వ్యవహారాలు రాములే నమ్మకంగా చూస్తుంటాడు.

రాములు వంటింట్లోకి వెళ్లాడు. యశోద అన్నం వడ్డించింది. తెల్లగా ముత్యాల్లా ఒక మెతుక్కు మరో మెతుకు అంటని సన్నని బియ్యపు అన్నమది.

అన్నం కలుపుతూ కృష్ణారెడ్డి మహేంద్రతో, "రెండేండ్ల కింది పాత బియ్యమివి. మా అక్క కొత్త బియ్యం అసలే వండనియ్యదు," అన్నాడు.

మాంసం వడ్డిస్తున్న యశోద ముఖంలో రవ్వంత గర్వం. నెయ్యిపావు మహేంద్రకేసి జరిపింది.

"నువ్వుకూడా తినవే అక్కా," అన్నాడు కృష్ణారెడ్డి.

"వద్దులేరా. రాములు, నేను తర్వాత తింటాం," యశోద.

ఆ పక్కనే వున్న జాలీ తలుపుల అలమారా లోంచి ఏదో జాడితీసి, "చేపపచ్చడి! ఎట్లుందో చూడుండ్రి," అంటూ చెరో రెండు ముక్కలు వడ్డిం చింది యశోద.

యశోద తల్లిగారింట్లో అనేకమంది మధ్య పుట్టి పెరిగింది. తండ్రి నైజాం కాలంలో దేశ్‌ముఖ్ కింద పట్వారి పనిచేసేవాడు. యశోదకు నలుగురు చెల్లెండ్లు, ముగ్గురు తమ్ములు, అందులో ఆఖరివాడే కృష్ణారెడ్డి. యశోద చిన్నప్పటినుండే అనేక యుద్ధాల మధ్య పెరిగింది. ఆమె యాభై సంవత్సరాల జీవితంలో అనేక ఆటుపోట్లు చూసింది. తండ్రి గ్రామంలోని మరో భూస్వామితో చేసిన ఎడతెగని కొట్లాటలు, పంచా యతులు చూసింది. ఇంట్లోనే తన తండ్రి మొదటి భార్య కొడుకు ఆస్తిలో తన వాటా కోసం తన తండ్రితో చేసిన సుదీర్ఘ యుద్ధాన్ని చూసింది. మనుషులంతా ఎందుకోసం కొట్లాడుకుంటారో తెలిసిన మనిషి. తన జీవితకాలంలో వ్యక్తుల జయాపజయాలను విశ్లేషించు కున్న వ్యక్తి. ఆమె చదువగలదు. రాయగలదు. వ్యవహారాల్లో పట్టు విడుపులు చూపాలనుకునే మనిషి.

యశోదకు పిల్లలు లేరు. ఈ ఆస్తిపాస్తులు ఎవరికీ దక్కుతాయోనని చెల్లెండ్లు, తమ్ములూ తమలో తాము చర్చలు చేసుకుంటారు. యశోద మాత్రం అందరితోను మంచిగానే వుంటుంది.

సాధారణంగా అలాటి కుటుంబ స్త్రీలకు లేని లక్షణం యశోదకున్నది.

యశోద దినమంతా పనిచేస్తూనో- చేయిస్తూనో గడుపుతుంది. బహుశా ఆ కష్టమే ఆమెను సమస్త చిక్కులనుండి నిలబెట్టి వుంటుంది.

యశోద లోపలి నుండి పెద్ద గిన్నెలో మీగడ పెరుగు తీసుకొచ్చి టేబుల్ మీద వుంచింది.

"వీరి భార్య ఉద్యోగం చేస్తుందన్నవ్. ఏం ఉద్యోగం," యశోద.

మహేంద్ర వారిస్తున్నా వినకుండా మరింత మాంసం వడ్డిస్తూ, "రాజ్యలక్ష్మితోనే ఇంగ్లీషు మీడియం స్కూల్లో టీచర్," కృష్ణారెడ్డి.

"ఈసారి వచ్చేటప్పుడు మరదలును, పిల్లలను తీసుకరారా," యశోద మహేంద్రకేసి చూసి, "మీరు కూడానయ్య!" అన్నది.

మహేంద్ర లోపల నవ్వుకున్నాడు. కృష్ణారెడ్డి ఓరకంట కనిపెట్టాడు.

"ఇగో ఈ పచ్చడి రుచి చూసి చెప్పండ్రి," రాములు లోపలినుండి లేత మామిడికాయ పచ్చడి తీసుకొచ్చి చెరికాస్త వడ్డించాడు.

"బ్రహ్మాండం," కృష్ణారెడ్డి- మహేంద్ర "బాగున్న," దన్నారు.

"నాయికపోల్ల పోరి తెచ్చింది నాలుగు పిందెలు నూరి చేసిన," రాములు.

యశోద కొసిరి కొసిరి వడ్డించింది. చివరగా మీగడ పెరుగు. మహేంద్రకు చిన్నతనంలో తల్లి జ్ఞాపకం వచ్చింది. తాను వరంగల్ నుండి సెలవులకు ఇంటికి వెళ్లితే తల్లి ఇట్లాగే వడ్డించేది. అలాంటి తల్లిపట్ల తన అసహాయత- కళ్లలో లోపల కన్నీటితెర!

వంటింటి బయట పెద్ద మల్లెచెట్టు మొదట్లో చేతులు కడుక్కుంటూ, "మీ బావ కన్పించడేమిటి?" మహేంద్ర అడిగాడు

వెనుకనే, "చీకటి చీకటి పదిలం," అనుకుంటూ వచ్చిన యశోద ఈ మాట విని దీర్ఘంగా నిట్టూర్చింది.

"బావకు హన్మకొండలో పెద్ద కోళ్లఫారం వున్నది. అక్కడికిక్కడికీ తిరుగుతుంటాడు," కృష్ణారెడ్డి.

"డాబాపైకి పోదాం! నువ్వు ముందు నడువు నేనొస్తా," కృష్ణారెడ్డి ఇంటి లోపలినుండి డాబా పైకి మెట్లు చూయిస్తూ అన్నాడు.

భోజనం చేస్తున్నప్పుడు గమనించలేదుగాని వీధిలో చాలామంది కుప్పకూడి ఏదో మాట్లాడుకుంటు న్నారు. ఇంకా వచ్చేవాళ్లు వచ్చి చేరుతున్నారు.

మహేంద్ర తనూ వెళదామా అనుకున్నాడు. తనకు సంబంధంలేని విషయాలకు పోయి చేసేదే మున్నది. డాబామీదికి అంతా కనిపిస్తూనే వున్నది. అన్నీ విన్పిస్తూనే వున్నాయి.

డాబాకు కింది వీధిలో కోమటి దుకాణం. అక్కడ వీధి చాలావెడల్పుగా వున్నది. అక్కడ రైతు యువకులు మండల కేంద్రాలల్లో రేపు చేయబోయే ధర్నా గురించి, అందులో పాల్గొనే రైతుల గురించి, రైతులను చేరవేసే ట్రాక్టర్ల గురించీ మాట్లాడుకుంటున్నట్టున్నది.

పొడుగ్గా వున్న లాల్చీ ధోవతి గల ఆయన అందరిని మాట్లాడవద్దని కోరి ఉపన్యాసధోరణిలో, "ధర్నాలో ఏ పార్టీ జెండాలుండవద్దు. దయచేసి ఈ మతలబు అర్థం చేసుకోండి."

మధ్యలో కలుగజేసుకొని ఒకాయన, "నినాదాలు ఉండాలా వద్దా," అన్నాడు.

ఇందాకటి లాల్చాయన ఉండొద్దన్నాడు.

ఇందాకటాయన, "అదెట్ల కుదురుతది. మూగోళ్ల తీరగ ధర్నా చేస్తే ఎట్ల తెలుస్తది. రైతులు రైతుల బాధల గురించి ధర్నాలంటున్నారు బాగుంది. మీకు గిట్టు బాటు ధరలు గావాలె. కాదనేదిలేదు. కాని మీతోపాటు మేము వస్తున్నాం. మా గూడాలల్లో తినవోతే తిండికీ లేదు."

మహేంద్ర ఆ మాట్లాడే వ్యక్తి కంఠాన్ని బట్టి అతను గిరిజన ప్రాంతాలల్లోని సర్పంచేమో అను కున్నాడు.

"ఈ చుట్టుపక్కల గిరిజన ప్రాంతాలల్లో కరువు తాండవమాడుతున్నది. అధికార్లువచ్చి పోయిండ్లు. రాతకోతలన్నరు. మీదికెల్లి పోలీసోల్లు గూడేలమీదపడి తిండికి గిరిజనులేడుస్తుంటే పోరగండ్లను పట్టుకపో తున్నరు. మూలిగే నక్కమీద తాడిపండు పడ్డట్టున్నది. ఆరందినాల నుంచి అసెంబ్లీల కరువు గురించి ఉప న్యాసాలు దంచుతుండ్రు. సహాయం ఇగో వచ్చే అగో వచ్చేనంటున్నరు. రైతులకు అప్పుకన్నా దాన్నెం యియ్యిండ్రి అంటే మొండిచెయ్యి చూపుతున్నారు."

"అరె అయ్యన్ని నిజమేనయ్యా. రేపటి కొలువు సంగతి మాట్లాడుకోండ్రి," ఎవరో ముంగటి ముస లయ్య సలహా యిచ్చాడు.

రేపటి ధర్నాలలో నినాదాలు ఉండాలె- గవర్న మెంటు వెంటనే గిరిజనులకు తిండిగింజలు సప్లై చేయాలని, పోలీసు క్యాంపులు ఎత్తేయాలని- మీ డిమాండ్లతో పాటు మా నినాదాలుంటాయి," అన్నాడు ఖరాఖండిగ ఆ వ్యక్తి.

తర్జనభర్జన పడ్డారు. సమాధానపడ్డారు. కాసేపు ధర్నాకు సంబంధించి మాట్లాడుకున్నారు.

డాబామీద పరుపులు పరిచి వున్నాయి. కృష్ణారెడ్డి ఇంకా పైకి రాలేదు. బహుశా యశోదతో మాట్లాడు తున్నాడేమో?

తేటగా ఆకాశం. కురుస్తున్న వెన్నెల అడవులపై నుండి పచ్చని పొలాల మీది నుండి గాలి తోలుతోంది. ఎక్కడో ఆకాశంలో ఒంటరి తీతువుపిట్ట అదేపనిగా అరుస్తోంది.

మహేంద్ర కాసేపు డాబామీద పచార్లు చేశాడు. డాబాగోడ పైన కూర్చున్నాడు. లోపల ముసిరే ఆలోచన లను దూరం కొట్టేందుకు దూరంగా మసకమసకగా కన్పించే ఊరును చూస్తున్నాడు. బస్సు దిగి వస్తుంటే కృష్ణారెడ్డి ఆ ఊరు గురించీ, ఊళ్లోని సంపన్న కుటుంబాల గురించీ, వాళ్లకు అధికార యంత్రాంగం లో ఉన్న పలుకుబడి గురించీ చెప్పాడు.

గ్రామంలో రెండు పాతకాలపు బంగాళాలు, మరి కొన్ని పెద్ద పెద్ద భవంతులు. అక్కడక్కడ కొత్తగా కట్టిన డాబాలు. వాటిమీద టీవీ ఆంటిన్నాలు. ఎక్కువ భాగం బెంగళూరు పెంకుటిండ్లతో గ్రామం ఒకరకంగా పచ్చగా కళకళలాడుతూనే వుంది. ఈ ఊరును చూస్తుంటే మహేంద్రకు కుప్పకూలుతున్న తన ఊరు- గిరిజన దుంపగూడెం జ్ఞాపకం వచ్చాయి.

బతుకుతెరువు కోసం రైతు యువకులు గనుల ప్రాంతానికి వలసపోగా ముసలి ఊళ్లో మిగిలి

పోయారు. కూలిన గోడలు, ఒరిగిన ఇండ్లు- ఆ శిథిలాల మధ్య ఒంటరిగా తన తల్లి.

మహేంద్రకు మళ్లీ తన తల్లి జ్ఞాపకం వచ్చింది. తానెందుకు ఇక్కడికి వచ్చినట్టు? తన లోపల ఘర్షణ- నిరంతరం ఘర్షణ పడేదేమిటి? తాను దేనితో తలపడు తున్నాడు- దేన్ని వొదిలించుకోవడానికి యాతన పడు తున్నాడు. దేన్ని వెతుకుతూ దేనికోసం ఇక్కడికి వచ్చి నట్టు? ఇక్కడ జరుగుతున్నదేమిటి? అసంబద్ధ ప్రయాణం. ఒక అసంబద్ధతలో నుండి మరొక అసం బద్ధతలోకి దొర్లుకపోవడం.

పిల్లలను తీసుకొని వెళ్లిన భార్య పుట్టింటికే పోయిందా? పోనీ ఎక్కడికైనా పోనీ? కాని పిల్లలు... మహేంద్రకెక్కడో తెగిపోతూ మళ్లీ చిక్కుపడుతూనే వున్నది.

నిజానికి తాను అనేకసార్లు సర్దుకుపోదామని ప్రయత్నించి చూశాడు. చాలా స్వల్పమైన విషయాలు పట్టించుకోకూడదనుకున్నాడు. అలాంటి సందర్భాలలో మౌనం వహించడం మంచిదనుకున్నాడు. కాని చిత్రంగా తను మౌనంగా వుండే ప్రతిసారీ తాను పోనీలే అని ఊర్కున్న ప్రతిసారీ- ఆమె మరింత మూర్ఖంగా, మరింత పట్టుదలగా గొడవ కొనసాగించేది. తన వ్యక్తిత్వాన్ని అవహేళన చేసే స్వరంతో పరుష పదజాలం ఉపయోగించేది. తన మౌనాన్ని అపజయంగా చేతకాని తనంగా అర్థం చేసుకునేది. అప్పుడు తను బద్దలు కావాల్సి వచ్చేది.

నిజానికి గొడవలు తరుచూ ఎక్కడ ప్రారంభ మౌతాయి? ఇంట్లోకి కావల్సిన వస్తువుల కొనుగోళ్ల విషయాల్లోనేనా? అవి పైకి కన్పించే విషయాలు. అంతకంటే ఎక్కడో లోలోతుల్లో స్వభావాల్లోనే చాలా తీవ్రమైన విషయాలు ఉన్నట్టుగా తోస్తున్నది. కాని అవేమిటో తేటతెల్లంకావు. తనతోపాటే పనిచేసే ఇంజనీరు భార్య వసుమతి అంటుంది.

మహేంద్రకు వసుమతి జ్ఞాపకం వచ్చింది. వసుమతి కంపెనీ హాస్పిటల్లో డాక్టరు. ఆమె సాహిత్యం వగైరా చాలా చదువుకున్నది.

ఆమె భార్యాభర్తల గొడవల గురించి చెప్పు కొస్తుంది.

"స్త్రీలు కదా! జీవితం లేనివాళ్లు. వాళ్లు వేల సంవ త్సరాల నుంచి అణచివేయబడి ఉన్నారు. కొంత సెల్ఫిష్‌నెస్ వుంటుంది. వాళ్లను ఎడ్యుకేట్ చేసు కోవాలి." వసుమతి మాటలు ఒక్కొక్కటే మహేంద్రకు గుర్తొచ్చాయి.

ఎడ్యుకేషన్ ఏ సందర్భంలో ఎవరి మధ్య సాధ్యం? తనా మాట అనకముందే వసుమతి గ్రహి స్తుంది.

"వందల సంవత్సరాల మానవచరిత్రలో మగ వానితో సమానస్థాయి కోసం స్త్రీలు యుద్ధాలు చేశారు. రాజుల యుద్ధాల గురించి, రాజ్య పంపకాల గురించి మాత్రమే మనకు చరిత్ర తెలుసు. అది పురుషుల వీరగాథల చరిత్ర. కాని స్త్రీలు యుద్ధాలు చేశారు. చేస్తున్నారు. అదంతా మౌఖికచరిత్ర. గ్రామదేవతలు అలాంటి పోరాటాలకు కొండగుర్తులు. ఆదమ్మ, అంకమ్మ ఎల్లమ్మ, పోచమ్మ, మైసమ్మ, ఇట్లా గుడులు, గోపురాలు లేని తమ పక్కన భర్తల విగ్రహాలు లేని, చేతుల్లో ఆయుధాలు ధరించిన గ్రామీణ స్త్రీల దేవత లను తరతరాల నుండి స్త్రీలు- లక్షలాది స్త్రీలు కొలుస్తూనే ఉన్నారు. వాళ్లు దారులప్రక్క చెట్లక్రింద స్త్రీలలాగే పడున్నారు. మగదేవతలు గుట్టలమీద పెద్ద పెద్ద గోపురాలతో నిర్మించిన గుడుల్లో వున్నారు. మగ దేవతలకు ఇరువైపులా ఇద్దరేసి భార్యలు బందీల మాదిరిగా వుంటారు. వారికి నిత్య దీపారాధనలు వుంటాయి. ఈ వివక్షత ఎప్పుడు ప్రారంభమైంది?" వసుమతి ప్రశ్నల మీద ప్రశ్నలు వేస్తుంటుంది.

వేలయేండ్లుగా స్త్రీ, పురుషులు వేరుపడిపోయా రంటుంది. దాంపత్యం పేర జరిగేదంతా ఒక జబర్‌దస్తీ అంటుంది. "నిజమైన అర్థంలో మనిషికి వుండాల్సిన మానసిక, శారీరక లక్షణాలను స్త్రీ, పురుషులిద్దరూ ఎప్పుడో కోల్పోయారు. పురాతన గుహచిత్రాలు చూస్తే స్త్రీ పురుషుని మాదిరిగా ఎంత దేహదారుఢ్యంతో వుండేది? జానపద గాథల్లో స్త్రీ ఎంత ధైర్యవంతురాలు? ఎంత ఉదాత్తమైనది? కాని ఇవ్వాళ స్త్రీ ఎట్లా కనిపి స్తుంది? ఏమి మాట్లాడుతోంది? ఎట్లా చూడబడు తోంది?"

నిజానికి వసుమతి మాటలతో తనకు పేచీలేదు. ఆమెకూడా లోపలెక్కడో దేంతోనో తనలాగే ఘర్షణ పడుతున్నట్లుగానే తోస్తుంది. తను చదువుకున్న చదువుకు పూర్తిగా భిన్నమైన మాటలే అవి. కాని ఆశ్చర్య కరమైన వెలుగు. తాను గడిపివచ్చిన పల్లె జీవితపు చీకటికోణాలపైన కొత్త వెలుగు. అది కొంత నిజమే. తను చిన్నతనం నుండీ ఈ వివక్షతను చూస్తూనే వున్నాడు.

మహేంద్ర తిరిగి తిరిగి తన చిన్నతనపు రోజుల్లో తచ్చాడుతున్నాడు. వీధిలో జనం పల్చబడ్డారు. చిమ్మెట్లు

రొద చేస్తున్నాయి. పొద్దున్నే వ్యవసాయపు పనులకోసం పాలేర్లు వచ్చేవారు. తనంత చిన్నవయసు పిల్లలు. కట్టు బట్టలు సరిగా లేకుండా ఎండా, చలి, వానల్లో తమ పొలాల్లో పనులు చేసేవాళ్లు. తనకు అట్లా పొలం పనులు చేయవల్సిన అవసరం పడలేదు. కాని తన చిన్నతనమంతా ఎక్కడో దూరంగా ఉన్న పొరుగూరికి పోయి చదువుకోవాల్సి వచ్చింది. ఉదయాన్నే అమ్మ తంటాలు పడ్తూ బండెడు ఇంటిచాకిరీ చేస్తూ తనకు వంట సిద్ధం చేయాల్సి వచ్చేది.

తన ఈడు పిల్లలైన పాలేరు పిల్లలను చూస్తే మనసులో దోషభావం, విచారం కలిగేవి. వాళ్లు అట్లా ఎందుకు వున్నారు? తనెందుకు ఇట్లా వున్నాడనే ప్రశ్నలు ఎవరికీ చెప్పుకోలేని ప్రశ్నలు నిరంతరం వెంటాడుతుండేవి.

సమయానికి వంట అందాలనో, అమ్మ కష్టం పంచుకోవాలనో తాను ఇంటిపనుల్లో అమ్మకు సహాయ పడేవాడు. పొయ్యిల్లో బూడిద ఎత్తిపోసేవాడు. ఎర్ర మన్ను వేసి అలికేవాడు. అంట్లు తోమేవాడు. పొయ్యిలు అంటించేవాడు. వంటలు చేసేవాడు. బావిలోంచి నీళ్లు తోడి కలాపి కోసం నీళ్లు పోసేవాడు.

ఇందుకు తన చుట్టూన్న మనుషులు తనను ఆడంగి మనిషన్నారు. చిత్రంగా ఆడవాళ్లు కూడా.

అమ్మను తన సమస్త చర్యలతో ప్రేమించడం ఆడంగితనమా? ఈ ప్రశ్న తన చిన్న మెదట్లో సుళ్లు తిరిగేది. ఉక్రోషం ముంచుకువచ్చేది. వీళ్లందరు అమ్మలు కన్న బిడ్డలు కాదా? సరిగ్గా ఈ రోజుల్లోనే 'ఈదమ్మ కొలువు' జరిగింది తన ఇంట్లో.

రైతులు మూడేళ్ల కొకమారు లేదా అయిదేండ్ల కొకమారు అత్యంత భయభక్తులతో కొలిచే కొలువు.

ఈదమ్మతో యుద్ధంచేసిన రాజు మాంధాత. అతను ఆడదానికి పుట్టనని మగవాని కడుపు చించుకు పుడతాడు. ఈదమ్మతో భీకర యుద్ధం చేసి ఓడిపోతాడు. ఆడదాన్ని శరణు కోరనంటాడు. అష్టకష్టాలు పడుతాడు. మహానది ప్రవాహంలాగా అందులోని అనేక దశల మాదిరిగా రాత్రంతా సాగిన 'పంబాల' వాళ్ల ఈదమ్మ కథలో చివరకు దేవతల సహకారంతో మాంధాత ఈదమ్మను తిరిగి ఓడించడము, రాజ్యం పొందడము.

ఆశ్చర్యంగా ఆ కథ తన మనసులో చెరుగని ముద్ర వేసింది. ఈదమ్మను ఎంత క్షుద్రదేవతగా వర్ణించి చెప్పినా కూడా ఆమెపట్ల తనకు గౌరవభావం కల్గింది.

మాంధాత తనకు మనిషిలాగా కన్పించలేదు.

అప్పటికే తన మెదట్లో తిరిగే ప్రశ్నలకు ఆ కథలో జవాబులైతే దొరకలేదుకాని తన ప్రశ్నలు నిజమైనవనే నమ్మకం చిక్కింది.

కాని ఇన్నేండ్లు గడిచిన పిదప ఇన్ని యుద్ధాలు చూసిన తర్వాత ఎనలేని ఒంటరితనం తను చుట్టు ముట్టిన వేళ ఆ ప్రశ్నలకు జవాబులు తెలిసినట్టే తెలిసి-అంతకంతకూ లోతుకు పోతున్నాయి.

వసుమతి మాటలు పూర్తి నిజాలుగా తోచవు. మరిన్ని నిజాలేవో వసుమతి పేర్కొన్న చీకటి చరిత్రలో దాగివున్నాయి. పైకి చూడ ఇవి ఆడ మగకు జరిగే యుద్ధాలుగా కన్పిస్తున్నాయి. కాని అవి ఎందుకోసం జరిగాయి?

మహేంద్ర ఆ ప్రశ్న దగ్గరే ఆగిపోయాడు. మెదడు హఠాత్తుగా స్తంభించింది... అదే సమయంలో ఏదో మాట్లాడుతూ కృష్ణారెడ్డి డాబాపైకి వచ్చాడు.

చుట్టూ పరికించి చూసి అర్థాంతరంగా మొదలు పెట్టి తూర్పుకేసి చూయిస్తే, "నువ్వు ఈ ప్రాంతం గురించి వినే వుంటావుగదా! ఇట్లా సీదా కిందికిపోతే ఏటూరునాగారం, దానిపక్క గోదావరి, అది దాటుతే మధ్యప్రదేశ్, ఇటుకొంచెం పస్రా మేడారం- మేడారం సమ్మక్క జాతర తెలుసు కదా! లక్షలాది జనం," అన్నాడు.

యశోద మేడ మెట్లు ఎక్కివచ్చింది. తన చేతి లోని మంచినీళ్ల చెంబు కింద పెట్టింది. ఆయాస పడుతూ పిట్టగోడ మీద కూర్చున్నది.

"మీరు పడుకున్నారనుకున్నానయ్య" చీరకొంగు తో నుదుటి చెమట తుడుచుకుంటూ అన్నది.

"ఇంత పొద్దుగాల ఆయనెక్కడ నిదురపోతడు," కృష్ణారెడ్డి నవ్వుతూ.

డాబామీది నుండి ఓమారు చుట్టూ నిశ్శబ్దం ఆవహించిన ఊరును చూస్తూ, "రోజులు బాగాలేవు లోపల పడుకోండ్రంటే వినకపోతిరి. ఇక్కడ పగలో తీరు- రాత్రి ఒక తీరు," యశోద.

కాసేపు ఎవరూ మాట్లాడలేదు.

'ఈమె చాలా ఆసక్తికరమైన మనిషే,' మనసులో అనుకున్నాడు.

"నారిగాని పంచాయితి ఏమైందక్కా," కృష్ణారెడ్డి లోపల ఇందాక అక్కాతమ్ముళ్లు మాట్లాడిన విషయాల కొనసాగింపుగా.

"వానింట్ల పీనిగెల్ల," యశోద.

"మా అక్కింట్ల పనిచేసిన దాసి కొడుకు నారి గాడు," కృష్ణారెడ్డి మహేంద్రకు చెప్పి,

"అంటే పంచాయితి తెగిందా లేదా?" అక్కతో.

"ఏమాట కామాటే చెప్పుకోవాలె. అన్నలు కొన్ని పనులు మంచిగనే చేస్తరు..."యశోద పిట్టగోడ మీది నుండి లేచివచ్చి పరుపులో కూర్చున్నది. కృష్ణారెడ్డి పరుపులో సగం పడుకున్నాడు, మహేంద్ర తనకోసం వేసిన పరుపులో కూర్చున్నాడు.

"మామగారు చనిపోకముందు కుంటెనుక వానికి మూడెకరాల పొలం యిచ్చింఁడు. ఊరవతలి నాయిక పొల్ల వాడల ఇంటికోసం భూమి ఇచ్చింఁడు.. లంగ గాడిద పనిపాటలేక దున్నక తిరిగి తిని, తాగి ఆ మూడె కరాలు ఎవనికో కుదువబెట్టుకున్నడు. మల్ల తిండికి లేకుంటయ్యింది.

"మళ్లీ ఇంటిమీదికొచ్చి నాకు ఆస్తిలో సగం వాటా కావాలని కూర్చున్నడు. చంపుతనని, ఇల్లు తగల బెడతనని రోజు ఇంటిమీదికి తాగి దండయాత్రలు.. మునుపటి రోజుల గాదు. తెగిడిసిన గాడ్ది. ఎందుకైన మంచిదని మీ బావను హనుమకొండలనే ఉండమన్న. నేను ఎట్లనన్న పోనియ్యిమని ఈడున్న. ఇక వాడు పోయి అన్నలకు ఫిర్యాదు చేసుకున్నాడు.

"ఓనాడు ఇగో ఇంత రాత్రి పంచాయితని నన్ను పిలిపిచ్చింఁడు. తమ్మీ నాకు కాళ్లు చేతులు గబగబ వనికి నయ్. అన్నలు- తుపాకులు. ఎట్లయితే గట్లయితదని నాట్ల రాజమ్మను వెంటదీసుకొని పోయిన. వాళ్లు అక్కా అక్కా అని రీతిరివాణంతోనే మాట్లాడింఁడు."

"అసలు ఏమన్నరు వాళ్లు?" కృష్ణారెడ్డి.

"పుట్టుపూర్వోత్తరాలు అడిగింఁడు. నన్ను, వాన్ని, ఊళ్లోవాళ్లను, అన్ని విన్నంక వాని ముడ్డిమీదనే తన్ని నట్లు చెప్పింఁడు..

"బిడ్డా! నువ్వు ఆస్తిలో వాటా సగం కావాలని కొట్లాడుతున్నావు బాగానే ఉన్నది. నీకు మునుపు మూడెకరాలిస్తే కాపాడుకోలేదు. సరే పోయిందేదో పోయింది. మేం యశోదక్కను ఒప్పించి చెరువుకింద ఎకరం పొలం యిప్పిస్తం. మునుపటి తీరుగా ఆగం తిరగకు. రెండు దున్నపోతులను కూడా యిప్పిస్తం. నువ్వు నాగలికట్టి ఆ పొలం దున్నుకుంటనే నీకుంటది. తాగడం మంచిదిగాదు. లేకుంటే ఆ ఎకరం దున్నుక బతికెటోనికిచ్చి పోతం.

"పైగా ఈ ఊళ్లే ఉన్న భూమి నీ ఒక్కనిది కాదు, ఇంకా చాలామందిది." దళం నారాయణ చెప్పిన ఆఖరుమాటలు యశోద కావాలనే చెప్పలేదు. ఆ మాటలు చెప్పడానికి ఆమెకు ధైర్యం చాలలేదు.

యశోద కూర్చున్నదల్లా లేచి నిలబడి ఆవు లించింది.

"ఇప్పటికైతే పంచాదు పీడ పోయినట్టే. కుక్కల కొడుకు ఇప్పుడు దున్నపోతుల కట్టుకొని నానా తిప్పలు పడుతున్నడు. మునుపు మనింట్లున్నప్పుడు గడ్డాము మీద బర్రె తిన్నట్టు తినే..." అనుకుంటనే మేడమెట్లు దిగిపోతూ.

"పొద్దుపోయింది. పడుకోండి. రేప్పొద్దున రామప్పగుడీ, చెరువూ శివయ్యతో కలసి చూడ పోదురు," అన్నది యశోద.

"వందేండ్ల కింద కాబోలు! మా బావ నాయి నమ్మ ఆమె భర్త పేరేమిటో నాకు తెలియదు. భర్తతో కలిసి హుజురాబాదు తాలూకా నుండి బతుకుతెరువు కోసం ఈ ప్రాంతం వచ్చారట. మొదట్లో ఈ ఊళ్లో చిన్న కిరాణా దుకాణాలు పెట్టుకున్నరట. అట్ల ప్రారంభమై ఇప్పుడు చెరువుకింద రెండు పంటలు పండే వందె కరాలు పొలం ఆసాములు. ఒకప్పుడు ఇక్కడి భూము లన్ని నాయికపొల్లవేనట.

"ముసల్ది నా ఎరుకదాకా బతికింది. చాలా సంవ త్సరాలు మంచంలోనే గడిపింది. అయినా చచ్చేదాకా రికాముండేది కాదు. విస్తళ్లు కుట్టేది. అట్లా ముసలిదాని సంపాదనే- లచ్చి అని ఒక దాసిది ఇంట్లో ఉంది. ఎన్నడో చిన్న పోరిని ఇంట్లకు పనిమనిషిగ తెచ్చుకున్న రట. అది అట్లనే ఆడపాపల (దాసిగా)గా ఉండిపో యింది. మా బావ తండ్రే వుంచుకున్నడు. ఆ మధ్య గరవ్నమెంటు చట్టం చేసింది కదా! అందుకని ఆ దాసి కుటుంబాన్ని ఇంట్లో నుండి బయటకు పంపేటప్పుడు దాని కొడుకు నారాయణకు మూడెకరాలు యిచ్చారు. అది మా అక్క చెప్పిన కథ," కృష్ణారెడ్డి.

కృష్ణారెడ్డి కాసేపాగి, "అసలు ఈ చుట్టుమట్టు పెద్ద పెద్ద గ్రామాల్లోని వారెవరూ ఈ ప్రాంతం వారు కానేకాదు. వాళ్లంతా పెద్దపల్లి, పర్కాల, హుజురాబాదు, వరంగల్ చుట్టుపక్కల నుండి పరిపాలన నిమిత్తం బతుకుతెరువుకోసం వచ్చినవాళ్లే. పేరుపడ్డ వంశాల వాళ్లంతా అట్లా వచ్చినవాళ్లే. ఇప్పుడిప్పుడు కృష్ణా, గుంటూరు జిల్లాల వాళ్లు వచ్చి చేరుతున్నారు.

"ఇదంతా వో దిక్కు జరుగుతే మరోదిక్కు అన్నలు. అన్నలు ఈ ప్రాంతంలో నా చిన్నతనం నుండే వున్నరనుకో. వాళ్లు వీళ్లు కొట్లాడిండ్లు. కలిసే ఉన్నరు. కాని ఈ మధ్యలోనే చెన్నారెడ్డి టైంల అన్నలు బాగా వ్యాపించారు. మీది మీది కొట్లాటలన్నీ సీరియస్సై భూముల పంపకాలు వగైరా అంతకంతకూ ముదిరిపో

తున్నది. చూడబోతే సీరియస్సే అయేట్టున్నది... పోలీసులు, వాళ్లవీళ్ల ఎత్తులు పై ఎత్తులు," కృష్ణారెడ్డి చెప్పుతూనే నిద్రలోకి జారుకున్నాడు.

మహేంద్ర కళ్లు నిలబడే ఉన్నాయి. మెత్తటి దూదిపరుపు మీద వెల్లకిలా పడుకున్నాడు.

ఆకాశంలో ఒకటి అరా దూదిపింజలాంటి మేఘాలు. రాత్రి ప్రశాంతంగా, నిర్మలంగా వుంది. పొలాలమీంచి గాలి మరింత చల్లగా వీస్తోంది.

మహేంద్రకు పడుకోబుద్ధి కాలేదు. తను ఆలోచించుకోవడానికి దొరికిన సమయం. లేచి పిట్టగోడ పైన చేతులానించి కిందికి చూశాడు.

కింద ఎప్పుడో లైట్లు ఆర్పివేశారు. ఊరు ఉలుకు మగ్గింది.

విశాలమైన వేసంగి వరిపొలాల మీదుగా దక్షిణం వేపు నిశ్చలంగా కూర్చున్న రెండు గుట్టబోర్లు- వాటి మధ్యన చెరువుకట్ట- చెరువుకట్ట మీద గెస్ట్‌హౌస్‌లో వెలుతురు.

ఈ పచ్చని పొలాలమీదుగా ఎంత రక్తం ప్రవహించిందో! ఈ భూములకోసం- వీటిమీది పంటకోసం ఎన్ని వందల సంవత్సరాలుగా ఎన్ని యుద్ధాలు జరిగాయో ఈ పచ్చదనం ఇట్లా కలకలలాడటానికి ఎన్ని వందల వేలమంది నిహతులయ్యారో?

ఎన్నటి 'వైభవోజ్వల' కాకతీయ సామ్రాజ్యం! శిస్తు వసూలు కోసం మేడారం అటవీ ప్రాంతంపై కాకతీయుల దండయాత్ర- కరువువల్ల పన్నులు కట్టలేక సైన్యాన్ని ప్రతిఘటించి నేలకొరిగిన గిరిజనులు- వారి ప్రతినిధుల గురించి గిరిజనుల గుండెల్లో హత్తుకుపోయిన జ్ఞాపకం- ఇప్పటికీ శివం తూలేటప్పుడు గతం వర్తమానం కలిసిపోయిన వొత్తిళ్ల కథావర్ణన.

అదంతా రూపుకట్టి మహేంద్ర హృదయం మరింత బరువెక్కింది.

ఆ పోరాటాలు అణచివేసి- గిరిజనుల వ్యవసాయ పద్ధతులను, వాళ్ల అనుభవాలను అణచివేసి అక్కడ చెరువుల తవ్వకం జరిపించి- తన భావ సంబంధీకులను సరఫరా చేసింది కాకతీయ సామ్రాజ్యం. అయినా గిరిజనులు అక్కడే ఉన్నారు. నిరంతరం పోరాడుతూనే ఉన్నారు.

చరిత్ర పుటల్లో రుద్రమదేవి తదితరులు గొప్ప పరిపాలకులుగా కీర్తించబడినారు. లక్షలాదిమంది హృదయాలల్లో మేడారం- సమ్మక్క తదితరులు నిలిచిపోయారు. రెండు దారులుగా చీలి ఏ దారికాదారి అట్లాగే వుంటూ వచ్చింది.

యుద్ధంలో ఇరువైపులా నిలిచి పోరాడింది స్త్రీలే- ఎట్లా జరిగిందిది?- మహేంద్ర ఈ కొత్త నిర్ధారణకు ఆశ్చర్యపోయాడు. తనలోపల చిక్కుముడి ఏదో విడిపోతున్నట్టు తోచింది. తిమిరంలో జరిగే సంకుల సమరం పైన మెల్లమెల్లగా వెలుతురు ప్రసరిస్తున్నట్టుగా తోచింది. తన అంతరంగ సంఘర్షణకు మూలమెక్కడో బోధపడుతున్నట్టుగా తోచింది.

ఔను వాళ్లిద్దరు ఆడవాళ్లే కదా!

తనకూ తన భార్యకు జరిగిన వాదులాటలో భార్య అంది.

తనకు ఆడదంటే అర్థంకాదని- కనుక ఆడదాని గురించి మాట్లాడే అర్హత తనకు లేదని- అప్పుడు తన నాలుక చివరిదాకా ఒక మాట వచ్చింది. మరి తన తల్లి, అక్క ఆడవాళ్లు కాదా? వాళ్లనెందుకు ఆడదానివైన నువ్వు సహించవని- కాని తనకు అడుగాలన్పించలేదు. అడగడమే వృథా!

చరిత్రలో మగవారికీ మగవారికీ మధ్య యుద్ధాలు జరిగాయి. ఆడదానికీ మగవారికీ యుద్ధాలు జరిగాయి. ఆ యుద్ధాలన్నిటికీ ఏదో పేరు పెట్టారు. మరి స్త్రీల మధ్య యుద్ధాలను ఎట్లా అర్థం చేసుకోవాలి.

ఈ యుద్ధాలన్నీ స్త్రీలైనంత మాత్రాన పురుషులైనంత మాత్రానా జరిగాయా? పైకి అట్లా కన్పిస్తాయిగాని అన్ని యుద్ధాల అసలు కారణాలు వేరే ఉన్నాయి. తమని పీడించి, హింసించి తమ రెక్కల కష్టాన్ని దోచుకునే వారిమీద కష్టజీవులు సాగించిన యుద్ధాలు- అందులోనే- అటు ఇటు స్త్రీ, పురుషులు లేరా?

ఈదమ్మ మాంధాతతో కొట్లాడినా, సమ్మక్క రుద్రమదేవితో తలపడినా- ఇవి కష్టజీవులు పరాన్నభుక్కులతో చేసిన యుద్ధాలు కావా? ఈదమ్మలాంటి గ్రామదేవతలకు సమ్మక్క సారక్కకు తేడా ఏమైనా వుందా?

తాను తన భార్య నిరంతరం చేసే యుద్ధం- పరస్పర విరుద్ధ జీవన విధానాల సారాంశం. స్వభావాల మధ్య జరిగే సంఘర్షణలు. ఎవరి రెక్కల కష్టం వారికే చెందాలనేది ఒక విధానానికి సంబంధించిన స్వభావం- ఒకరి రెక్కల కష్టాన్ని పీడించి దోచుకుతినాలని రెండోది- ఈ రెండిటి మధ్య రాజీలేని యుద్ధాలే ఇవి.

వీటికి స్త్రీ పురుష విచక్షణ లేదు. వీటికి కులం, మతం, జాతి ప్రసక్తి లేదు. ఒకడి రెక్కల కష్టాన్ని దోచుకోవాలి, ఆ దోపిడిని ప్రతిఘటించాలి. ఇది అంతులేని అనంతకాలాల యుద్ధం.

మహేంద్రకు తనెటు నిలిచాడో? తన భార్య ఎటు నిలిచిందో స్పష్టంగా బోధపడ్డది.

ఈ నిర్ధారణకు మహేంద్ర ఒళ్లు గగుర్పొడిచింది. ఒకే దేశం, ప్రాంతం, గ్రామం, తెగ కాదు - ఒకే ఇంట్లో ఒకే పడకపై శత్రువుతో చేసే సంసారం.

కొండచిలువ స్పర్శలూ- 'గడదుగదదు' మృగ వాసన లేవో మొత్తం వ్యాపిస్తున్నట్లు క్షణకాలం శరీరం చల్లబడిపోయింది. చిలికి చిలికి గాలి వానలయ్యే గొడవల అసలు కారణం బోధపడింది.

అయితే- ఇది ఇంతేనా ? ఇందులో రాజీ పడ దగినదేమైనా ఉందా? తామిద్దరి మధ్య ఇది సాధ్య మేనా? రక్తసిక్త చరిత్రలో- వేలయేండ్లుగా సాగే యుద్ధం లో ఇంకా రాజీపడటం సాధ్యమైనా? పడకపోతే ఏమౌ తుంది? కృష్ణారెడ్డి రాజీ సాధ్యమేనంటాడు. పనిమనిషిని పెట్టుకుంటే గొడవలు కొన్ని సర్దుబాటయి పోతాయం టాడు. కాని తనకు తెలుస్తూనే ఉంటుంది.

మహేంద్రకు కనుకొలుకుల్లో నీళ్లూరాయి. పిల్లలు జ్ఞాపకానికి వచ్చారు.

పిల్లలు తల్లి స్వభావమే పునికి పుచ్చుకుంటే పోనీ అనుకునేవాడు. వాళ్లు తన ముఖం చూస్తారు.

తామిద్దరి మధ్య యుద్ధాల్లో పిల్లల పెంపకం సజావుగా సాగడంలేదు. తానెందుకోసమైతే నిభా యించుకుంటాడో అది కుదరదని తేలిపోతోంది.

ఎందుకో హఠాత్తుగా ఒంటరితనం చుట్టు ముట్టింది. తనకు తమ రక్తం పంచి ఇచ్చిన కన్న తల్లిదండ్రులు, తన బాగోగులు చూసి తనను జీవితం లో నిలిపి తానొరిగిపోయిన తన అక్క, తమతమ జీవితా లను ధారపోస్తూ తనకూ- లోకులకూ జ్ఞానాన్ని, వెలుగునూ పంచుతూ ఆరిపోయిన మిత్రులు- అంత మైన మనుషులు- ఎందరెందరో స్మృతిపథంలో మెదల సాగారు.

మహేంద్రకు కడుపులో నుంచి ఘనీభవించిన దుఃఖం ఎగదన్నుకొచ్చింది. నిలువెల్లా ఊగిపోతూ డాబా పిట్టగోడను పట్టుకొని- సమస్త ఘర్షణలను దుఃఖాలను కడుపులో దాచుకొని నిశ్శబ్దంగా నిద్రిస్తున్న ఆ ఊరులో- మహేంద్ర వెక్కివెక్కి ఏడ్చాడు.

వందల, వేల సంవత్సరాలుగా ఆ భూములపైన మానవుల దుఃఖావేశాలను తనలో ఇముడ్చుకుంటూ వస్తున్న ఆ నేల, ఆ గాలి, మహేంద్ర కన్నీటినీ, కంఠ ధ్వనినీ తమలో కలుపుకున్నాయి. ఓదార్చాయి.

ఎందుకో మహేంద్రకు తన శరీరం మీద, తన మీద అసహ్యం వేసింది. అంతులేని నిరాశ ఆవరిం చింది. లుంగీతో కళ్లు తుడుచుకొని పక్కపై వాలాడు. తల పగిలిపోగలదేమోనన్నంత తలనొప్పి. కళ్లు మండు తున్నాయి. మొదట్లో భాస్వరపు మంటలు. లోలోపల అంతులేని నిరంతర విస్ఫోటనాలతో శరీరం దణదణ లాడుతూ కంపిస్తోంది. దేహం వేయిన్నొక్క ముక్కలుగా వెదజల్లబడుతున్నట్లుగా అన్పిస్తోంది.

'అయితే ఎట్లామరి?' అన్నీ కలగల్సిపోయి ఒకే ఒక ప్రశ్నయై ప్రతిధ్వనిస్తోంది.

మహేంద్ర నిప్పుల మీద మొక్కజొన్నకంకిలాగా పక్కమీద బొర్లుతున్నాడు. ఆవిర్లు కమ్ముతున్న అతని చెవుల్లోకి ఎక్కడినుండో సన్నని కలకలం విన్పించింది. మహేంద్ర మొదట పట్టించుకోలేదు.

కాని ఆ కలకలం అంతకంతకు ఎక్కువైంది. అది ఊరంతా సుళ్లు తిరిగి తాము పడుకున్న డాబాకింది దాకా వచ్చినట్టు అన్పించింది. క్రిందినుండి ఏవో సూచనలు- మాటలు- హెచ్చరికలు, మందలించడాలు వందలాది మనుషుల కంఠధ్వనులు.

మహేంద్ర లేచి కూర్చున్నాడు. కల కంటున్నాడా? లేదా ఆ కలకలం తన లోపలిదా? భ్రమ నుండి వచ్చిందా?

ధనధన మంటుండగా కింద తలుపులు తడు తున్నారు. గట్టిగా తలుపులను బాదుతున్నారు. తలుపులు తెరవమని హెచ్చరికలు ఒక పక్క విన్పి స్తుండగానే గోడల మీద మనుషులు. ప్రహరీ గోడల మధ్య కుక్కలు పెద్దగా మొరుగుతున్నాయి. ఊళ్లో అక్కడక్కడ బయ్యిబయ్యిన కుక్కలు మొరుగుతూనే ఉన్నాయి.

వీధిలో వందలాది మంది మట్టి మనుషుల్లాగా గిరిజనులు నిలబడి వున్నారు.

ఎడ్లబండ్లు చాలామంది సంపన్న రైతుల ఇండ్లు చుట్టుముట్టినట్టుగా ఊరంతా కలకలం విన్పిస్తోంది.

తలుపులు భళ్లున తెరుచుకున్నాయి. కట్ట తెగినట్టు బిలబిలలాడుతూ మంది లోపలికి పరుగులు పెట్టారు. కుక్కను ఎవరో గొలుసుకు బంధించారు. దాని మొరుగుడు విన్పడనంత గందరగోళం.

లోపలి నుంచి ధాన్యం, బట్టలు- గునగున నడిచి వీధిలోకి పడుతున్నాయి. బండ్లకెత్తుతున్నారు. మూటలు కడుతున్నారు. తరతరాల ఆకలికి, అవస రానికి, అన్యాయంగా కన్పించే న్యాయానికి కాళ్లు, నోరు

వచ్చి నట్టుగా- అంతా ఎప్పుడో నిర్ణయమైపోయినట్టు గానే జరిగిపోయింది.

లోపలి నుంచి యశోద వేడికోళ్లు, బతిమిలా డటం, చివరకు ఏడ్వడం విన్పిస్తోంది.

"కిందికి పోదాం పద," కృష్ణారెడ్డి గబగబ మెట్లు దిగసాగిండు.

తన శరీరంలో నుండి ఏదో పొగలు కక్కుతూ బయటపడుతున్నట్టుగా మహేంద్ర అతన్ని అనుసరిం చాడు.

కింద అన్ని లైట్లు వెలుగుతున్నాయి. పెయిమీద అంగీలు లేని గిరిజనులు- ఎండలకూ, వానలకూ మట్టి కుండల్లాంటి శరీరాలు కల గిరిజనులు- ఎండుక పోయిన శరీరాలు, మొఖాలు గల స్త్రీలు, పిల్లలు, పురుషులు అంతా ఒకే గూటి మనుషుల్లాగా- ద్వేషమో మరేదో తెలియని చూపులతో దేన్ని ఖాతరు చేయని బలవంతుల్లాగా అంతా క్రమశిక్షణ కలిగిన సైనికు ల్లాగా- తమ తరతరాల సంపద అక్కడే పోగుపడ్డట్టు తీసుకుపోతున్నారు.

ఆ మందలో అక్కడక్కడ సాంప్రదాయిక ఆయు ధాలు ధరించిన గిరిజనులకు తోడు యూనిఫాం, తుపాకులు ధరించిన దళం కూడా తిరుగుతోంది. ఆ డాబాకు దక్షిణం వైపున ఉన్న మూడిండ్ల పెంకుటిల్లు ధాన్యపు యిల్లు తలుపులు తెరిచారు. ధాన్యాన్ని బండ్ల కెత్తారు.

సామాన్లు మోసేవాళ్లు మోస్తుండగా- ఆజ్ఞలు సూచనలు ఇచ్చేవారు యిస్తున్నారు. నలుగురు గిరి జనులు మహేంద్రను, కృష్ణారెడ్డిని పట్టుకున్నారు. వాళ్లు పెనుగులాడకపోయ్యేసరికి వాళ్లను ఒదిలిపెట్ట మన్నారు మరెవరో.

కలో నిజమో- కల నిజం కలగల్సిపోయిన స్థితో- మాటలేవో చేతలేవో? ఎటుండాలో? ఎటు మాట్లాడాలో తెలియని విచిత్ర స్థితిలో మహేంద్ర ఉండగా- కృష్ణారెడ్డి అసంబద్ధంగా ఆదరబాదరగా తడారిన గొంతుతో ఏదో అంటున్నాడు.

వంటమనిషి రాములు యశోదను ఓదార్చడానికి తంటాలు పడుతున్నాడు... తనేమన్న ఆపగలనేమోనని వృధా ప్రయాసతో కాసేపు గిరిజనుల చుట్టూ తిరుగు తున్నాడు.

సమయం ఎంత పట్టిందోగాని తాము తీసుకపో వాలనుకున్న ప్రతి సామాను తీసుకపోయారు. ఇల్లు బోసిబోయింది. ఇల్లులాగే యశోద గోడకు చతికలపడి ఏడుస్తోంది.

ఇంట్లో గిరిజనులు పలుచగా ఇంకా తిరుగు తున్నారు. ఒక గిరిజన స్త్రీ చీరల్ని అబగా మడిచి గుండె లకు హత్తుకొని గడప దాటుతోంది. ఆమె చేతిలో ఎనిమిది తొమ్మిదేండ్ల గిరిజన పిల్ల- పైన జాకెట్టు లేదు. చిరిగిపోయిన మొలగుడ్డ- పరికికంపలాంటి రేగిన జట్టు.

గడుప దాటుతూనే ఆ పిల్ల ఒకమారు వెనుతిరిగి చూసింది. చిత్రంగా ఆ పిల్ల ఏమి తీసుకోలేదు... ఆ సమస్త వస్తువులకన్నా- అవి దొరికిన సంతోషంకన్నా... మించినదేదో ఆ చూపుల్లో ఉందా? ఆ చూపులను నిర్వచించలేరెవ్వరూ!

మహేంద్ర విప్పారిన ముఖంతో పనిపిల్లను చూశాడు. ఆ పిల్ల కూడా తనను గుర్తించిందని మహేంద్రకు అన్పించింది.

కృష్ణారెడ్డి మాత్రం ఆ పిల్లను చూసి షాకు తిన్నట్టు అయ్యాడు. సాయంత్రం గూడెంలో తాము చూసివచ్చిన పనిపిల్లే ఈ పిల్ల. యశోద ఏడుస్తూనే ఉంది. కృష్ణారెడ్డి ఆ షాక్ నుంచి తేరుకోనేలేదు.

మహేంద్ర తనకు తెలియకుండానే సాగుతున్న గిరిజన గుంపును చూస్తూ బయటదాకా వచ్చాడు.

ఊళ్లో అక్కడక్కడ శోకాలు ఓదార్పులు ఉండీ ఉండీ విన్పిస్తున్నాయి.

బండి గీరెల చప్పుల్లు, ఎడ్ల అదలింపులు, గిరి జనుల సంతోషాతిశయపు కంఠధ్వనులు- ఊళ్లో పోగు పడిన సంపద తరలింపుతో గిరిజన మంద సవ్వడి అంత కంతకు దూరం కాసాగింది.

అప్పుడు ఊళ్లోని వాళ్లంతా వీధుల్లోకి వచ్చారు. ఎవరో పెద్దగా చెప్పుతున్నారు. 'మొత్తం ఆరిండ్లు దోసింత్రు.' ఆ ఆసాముల పేర్లు చెప్పుకొచ్చారు.

'కడుమ ఇండ్లను ముట్టుకోలేదు,' అన్నారెవరో.

మహేంద్ర లోపలికి వచ్చి విచారంతో ఉన్న కృష్ణా రెడ్డిని సమీపించాడు. కృష్ణారెడ్డి తనెన్నడూ చూడని పరమ ప్రశాంతతను మహేంద్ర ముఖంలో చూశాడు.

ఆంధ్రజ్యోతి వారపత్రిక దీపావళి ప్రత్యేక సంచిక, 1994